

Fig. 1. Kirken set fra sydøst. Foto Arnold Mikkelsen 2007. - *Südostansicht der Kirche.*

ROM KIRKE

SKODBORG HERRED

Kirken (»Runnum«) er tidligst nævnt i kirkelisten i Ribe Oldemoder (o. 1350), hvor den var ansat til 4 sk. sølv, dvs. en lavere takst i forhold til kirker som Nørre Nissum, Gudum, Tørring og Bøvling (s. 637, 669 og 813).[1] Selve sognets navn hidrørte muligvis fra den store hede (Rom Flede, nu Kronhede Plantage) syd for kirken, hvor der endnu i 1700-tallet fandtes spor af dyrkning.[2] Som fremhævet 1638 i præsteindberetningerne til Ole Worm indtog Rom Kirke dog en særstatus i Skodborg Hrd. som 'fjerdingskirke'[3] eller herredskirke — siden middelalderen betegnelse for en kirke, der oftest var placeret ved herredstinget, og som anvendtes til depot for tingets arkiv (jf. også s. 594, note 4).[4] Ganske vist flyttedes herredstinget først hertil fra Skodborg 1608, men Rom Kirkes fremhævede status og den bemærkelsesværdige størrelse i forhold til sognets omfang forklaredes i det mindste i 1700-tallet som en konsekvens af, at netop denne kirke var den ældste i den nordvestre del af Nørrejylland. Også kirkegårdens rummelighed så man som en følge af, at 'før nogen kirke i Thyland blev bygget, blev der mange lig ført hertil for at jordes i Rom Kirkegård.'[5] Sognets middelalderlige historie belyses yderligere af betegnelsen 'munkekammeret', der var hæftet på sakristiet, ligesom en bebyggelse i sognet, kaldet Munkehave, skulle have været bopæl for en munk.[2]

Som det fremgår af de bevarede kirkeregnskaber fra tidsrummet 1584-1653, havde Rom Kirke en naturlig tilknytning til den lokale hovedgård, Ørs, hvis ejere i perioder fungerede som kirkeværger (Jens Munk (nævnt 1585), Mette Thomasdatter Orning, enke efter Frans Nielsen Munk (nævnt 1617-23) og Jacob Grubbe (nævnt 1637-52)).[6] Men fra 1671 indgik kirken ligesom Lomborg og Bøvling kirker (s.d.) i det af generalmajor Henrik Rüsensteen (Ruse) oprettede baroni Rysensteen, der efter hans død 1679 via datteren kom til slægten Juul (Juul-Rysensteen eller Juel af Rysensteen, jf. s. 813).[7]1801, to år efter baroniets

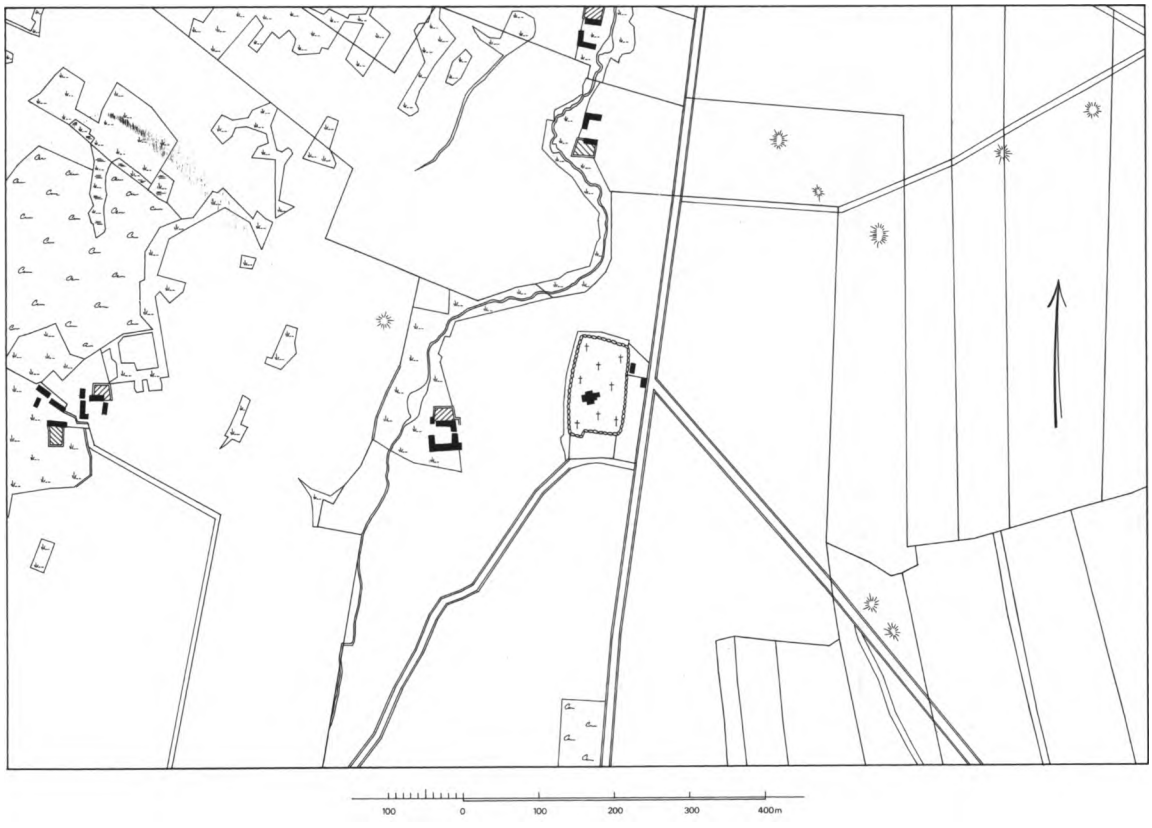

Fig. 2. Matrikelkort 1:10.000 sammenstykket af kort over Rom og Overbyes jorder, målt 1808 af F. Berg samt kort over Rom Hede, Roesgaards og Neder Dubgaards jorder, målt 1817 af Eyben. Omtegnet 1867. Sammentegnet af Jørgen Wichmann. - *Katasterkarte 1:10.000 zusammengesetzt aus Karten über die Grundstücke von Rom und Overbye, vermessen von F. Berg 1808 und Karte über Rom Heide und die Grundstücke von Roesgaard und Neder Dubgaard, vermessen von Eyben, 1817. Umgezeichnet 1867. Zusammengezeichnet von Jørgen Wichmann.*

ophævelse og salg til generalkrigskommissær Ulrich Christian von Schmidten til Urup og amtmand Peter Severin Fønss til Løvenholm, blev kirken afhændedet til gårdejer Rasmus Christensen af Bjerregård.[8] Senest 1809 var byfoged Frederik Schønau i Lemvig og sognets beboere dog blevet ejere af kirken, hvortil der endnu hørte kaldsret.[9] Kirken overgik til selveje 1. april 1928.

1642 tilrådede Jacob Grubbe, at præstekaldet, 'der var ganske ringe', lagdes under nabosognet, Lomborg, når den aldrende sognepræst i Rom, hr. Laurids på Ørs eller hans medtjener i Lomborg (Eskil Gregersen) var afgået ved døden.[10] Annekteringen skete dog først 1671, og sognene har siden da udgjort ét pastorat (jf. s. 725). *Møntfund.* I forbindelse med fornyelsen af kirkens gulve 1961 (s. 785) fandtes et mindre antal eftermiddelalderlige mønter, fire danske fra Frederik IV (1708), Frederik V (1763, 1765) og Christian VII (1782) foruden en nürnbergsk regnepenning (o. 1600) og en slesvig-holstensk seksting (1/64 Taler) fra hertug Johan Adolf (1600).[11]

Sagn. På Rom Hede, sydøst for kirken lå en sten, der ifølge sagnet var kastet af den bjergmand eller kæmpe, som byggede Asp Kirke (Hjerm Hrd.), i vrede over, at Rom Kirke var blevet først færdig.[12]

Kirken ligger i sognets nordlige del, på grænsen mellem det småbakkede morænelandskab i nord og den udstrakte hedeslette med Kronhede Plantage i syd. Øst for kirken løber landevejen mellem Ulfborg og Lemvig, som lidt nordligere passerer de få huse, som udgør den beskedne landsby. Før annekteringen til Lomborg, havde sognet sin egen †*præstegård,* som nævnes 1599.[6] Endnu i 1800-tallet (jf. fig. 2) lå kirken ensomt i et landskab med talrige oldtidshøje; men i dag præges omgivelserne, bortset fra den spredte bebyggelse og en tankstation ved landevejen, navnlig af store, skæmmende fabriksanlæg mod

Fig. 3. Luftfoto af kirke og kirkegård set fra sydvest. Odense Luftfoto 1954 i Kgl. Bibi. - *Luftaufnahme von Kirche und Friedhof Südwestansicht.*

øst. Under 2. Verdenskrig anlagde den tyske værnemagt en flyveplads i sognets sydlige del (jf. begravelser på kirkegården).

Kirkegården danner et langstrakt, rektangulært areal (jf. fig. 2, 3), ved hvis østre langside mod landevejen der er anlagt en parkeringsplads. Kirkegårdens største del ligger nord for kirken, hvor den muligvis er udvidet. Den kaldes dog allerede 1769 'stor',[2] og i beskrivelsen 1862 angives dens omfang som svarende til det nuværende.[13] Herudover udmærker den sig ved en *rundhøj* lige nordøst for kirken.[14]

Hegn og indgange. Kirkegården hegnes af kampestensdiger, som ofte nævnes i de bevarede regnskaber fra slutningen af 1500-tallet og første halvdel af det følgende århundrede. Det fremgår heraf, at digerne har krævet løbende vedligeholdelse. Således hentedes 1597 og 1598 adskillige læs kampesten 'ved havet', og 1614 betaltes for fire dages pligtarbejde på kirkediget, som blev afdækket med tørv ('sod').[6] Nær det sydvestre hjørne har diget en rektangulær udvidelse, der ifølge lokal tradition 1766 skyldes, at familien til en henrettet, som lå begravet uden for indhegningen, fik tilladelse til at udvide kirkegården på dette sted, så graven kunne ligge på indviet jord.[5] Digerne fremtræder i dag nyomsatte, især på øst- og nordsiden.

Ved en fornyelse af indgangene til kirkegården 1625 nævnes tre stetter, der 1648 kaldtes vestre, østre og nordre.[6] Ved beskrivelsen 1862 havde kirkegården fortsat murede indgange mod de nævnte verdenshjørner, hvorfra planerede gange førte mod kirkedøren. 1950 lukkedes den nordre

Fig. 4. Vestre kirkegårdslåge (s. 770). Foto Hugo Johannsen 2007. — ***Westliche Pforte des Friedhofs.***

indgang, som muligvis længe havde været ude af brug.[13]

Af de bevarede indgange er den vestre, en fodgængerlåge ud for tårnet, ældst og muligvis senmiddelalderlig i sin kerne, mens den østre i sin nuværende skikkelse med køreport og fodgængerlåge ud for parkeringspladsen kan stamme fra o. 1900. Den hvidkalkede vestportal (fig. 4, 5, 24), som lukkes af en hvidmalet tremmelåge, er af store mursten og afdækkes med indadvendte vingetegl. Den har fladbuet, falset åbning, hvis yderside krones af et savskifte. Portalens alder og oprindelige udseende lader sig dog vanskeligt bestemme med sikkerhed. Dens nuværende udseende er antagelig resultat af reparationer, som bl.a. nævnes 1625,[6] og den kan tidligere have været afdækket med sadeltag i lighed med adskillige senmiddelalderlige kirkegårdsportaler.[15] Endvidere skal forstyrrelser i murværket på nordsiden muligvis tolkes som spor efter en nedbrudt køreport. Det kan dog ikke udelukkes, at portalen er identisk med den stette, som 1588-89 nyopførtes med teglhængt

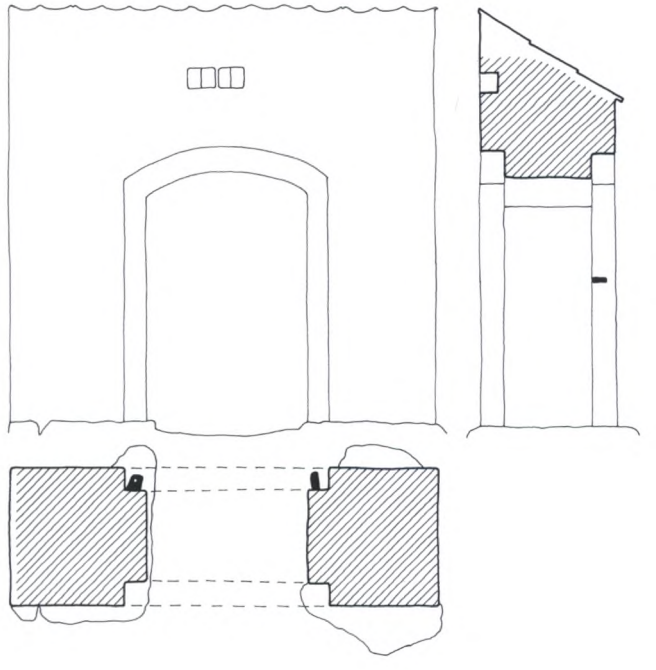

Fig. 5. Vestre kirkegårdslåge (s. 770).Vestfacade og snit 1:20. Målt og tegnet af Thomas Bertelsen 2007.- ***Westliche Pforte des Friedhofs. Westfront und Schnitt.***

Fig. 6. Kirken set fra nordøst. Foto Arnold Mikkelsen 2007. - *Nordostansicht der Kirche.*

tag.[16] - Hovedportalen i øst lukkes af hvidmalede tremmefløje, ophængt i hvidkalkede murede piller, der prydes af korsblændinger, såvel ud- som indvendigt, og afdækkes af teglhængte sadeltage.

†*Indgange.* Det synes at fremgå af 1600-tallets regnskaber, at hovedindgangen med køreport og fodgængerlåge da fandtes i kirkegårdens nordside,[17] og dette var endnu tilfældet 1862.[13] Regnskaberne rummer ligeledes ofte udgifter til fornyelser af portfløje og † *kirkeriste,* hvis tremmer var af træ, der 1647 fornyedes i alle tre stætter efter at være søndertrådte.[6]

Beplantning mv. Digerne bevokses af tæt, lav vegetation, bortset fra det senest omsatte østre dige. Langs indersiden af det søndre, vestre og østre dige står vindblæste træer, fortrinsvis bøg, ahorn og elm.

Bygninger mv. på kirkegården. I nordøstre hjørne er 1978 opført et hvidkalket, teglhængt graverhus, som 2003 blev forlænget mod nord og nyindrettet med kontor og toiletter (arkitektfirma Poulsen og Therkildsen,Thisted). - En †*kirkestald* (jf. fig. 3), opført langs ydersiden af det østre dige, nævnes 1935.[13]

BYGNING

Kirken har en usædvanlig bygningshistorie, idet den romanske granitkvaderbygning i al væsentlighed er påbegyndt i vest og færdiggjort i øst (fig. 9a-c). Ældst er skibet, muligvis opført i tilknytning til en ældre †trækirke, der i en kort periode kan have tjent som kor, inden stenkoret opførtes. Dette planlagdes med en †apsis, som imidlertid blev opgivet endnu før bygningsafsnittet var under tag. Først efter korets færdiggørelse realiseredes en ny apsis, der ligesom et romansk vesttårn med senmiddelalderlig overdel er sekundær i forhold til den oprindelige stenkirke. Et †våbenhus er nedbrudt før 1766. Orienteringen er solret for koret, mens skibet har en beskeden afvigelse mod syd.

Fig. 7. Skibets sydportal (s. 772). Målt og tegnet af J. Kornerup 1865. — *Das Südportal des Schiffes. Vermessen und gezeichnet von J. Kornerup 1865.*

Forskningshistorie. Kirken kommer tidligst i den antikvariske forsknings søgelys med Jacob Kornerups indberetning og tegninger 1865 (fig. 7) og navnlig med arkitekten J. B. Løfflers undersøgelser og restaureringsforslag 1879 (fig. 28-30), efterfulgt af et sæt fremragende opmålinger ved Valdemar Koch 1890. Herefter indgår den i oversigtslitteraturen (Løffler, Storck, Beckett og Mackeprang) som en vigtig repræsentant for de jydske granitkvaderkirker, ikke mindst i kraft af den skulptursmykkede sydportal.[18] Det skal bemærkes, at Løfflers tolkning af bygningshistorien på enkelte punkter adskilte sig fra den her fremlagte, idet han bl.a. opfattede hele tårnet som en senmiddelalderlig tilføjelse.

Kvaderstenskirken er herredets største, hvilket kan skyldes dens status som fjerdingskirke og mulige adelige tilknytning, angivet ved et †*pulpitur* i skibets vestende (jf. s. 780). Fraregnet apsis og tårn er kirken ca. 28,3 m lang og ca. 11,2 m bred ved skibet. Planen er overordnet afsat med rette vinkler, men koret er orienteret en anelse nordligere end skibet, hvilket må tillægges det etapevise bygningsforløb. Dette kan også have haft indflydelse på udlægningen af apsiden, der har varierende murtykkelse og er en smule forskudt mod nord i forhold til gavlmedianen.[19] Mens udlægningsprincippet ikke kendes for skibet, er det lidt lavere kor afsat over et kvadrat, der flugter med indersiden af skibets langmure.

Materiale og teknik. Kor og skib er opført af granitkvadre over henholdsvis enkel og flerleddet sokkel. Skibets sokkel dannes af en stiliseret attisk profil over skråkant (jf. s. 598), som mod nord hviler på et tredje retkantet led (jf. fig. 12). Det øvre skiftes profil genfindes i korsoklen, der i modsætning til skibet følger det østover faldende terræn og således er placeret væsentligt lavere end skibets (fig. 10).[20]

Murene er udført af tilhuggede granitkvadre ikke kun i facaden, men også i bagmuren, der ellers oftest blev sat i kamp; en fremgangsmåde der dog har nogen udbredelse i Tisted Amt.[21]

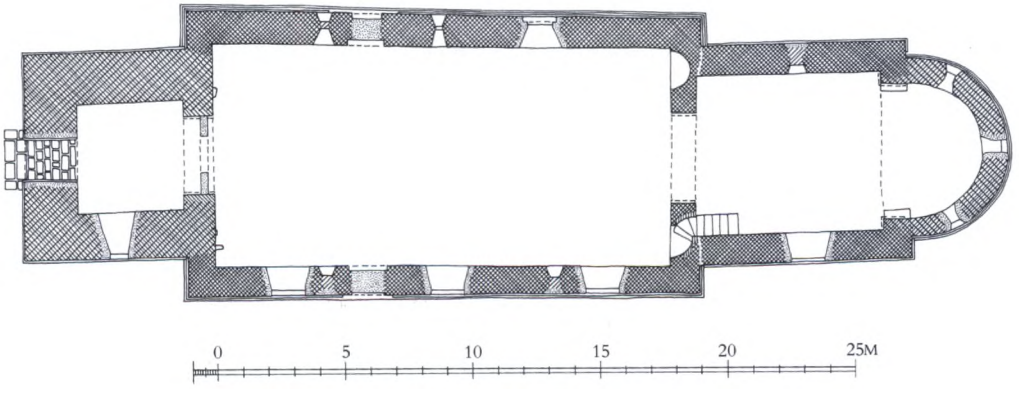

Fig. 8. Plan 1:300. Målt af Poul Hansen 1960, suppleret og tegnet afThomas Bertelsen 2007 - *Grundriß*

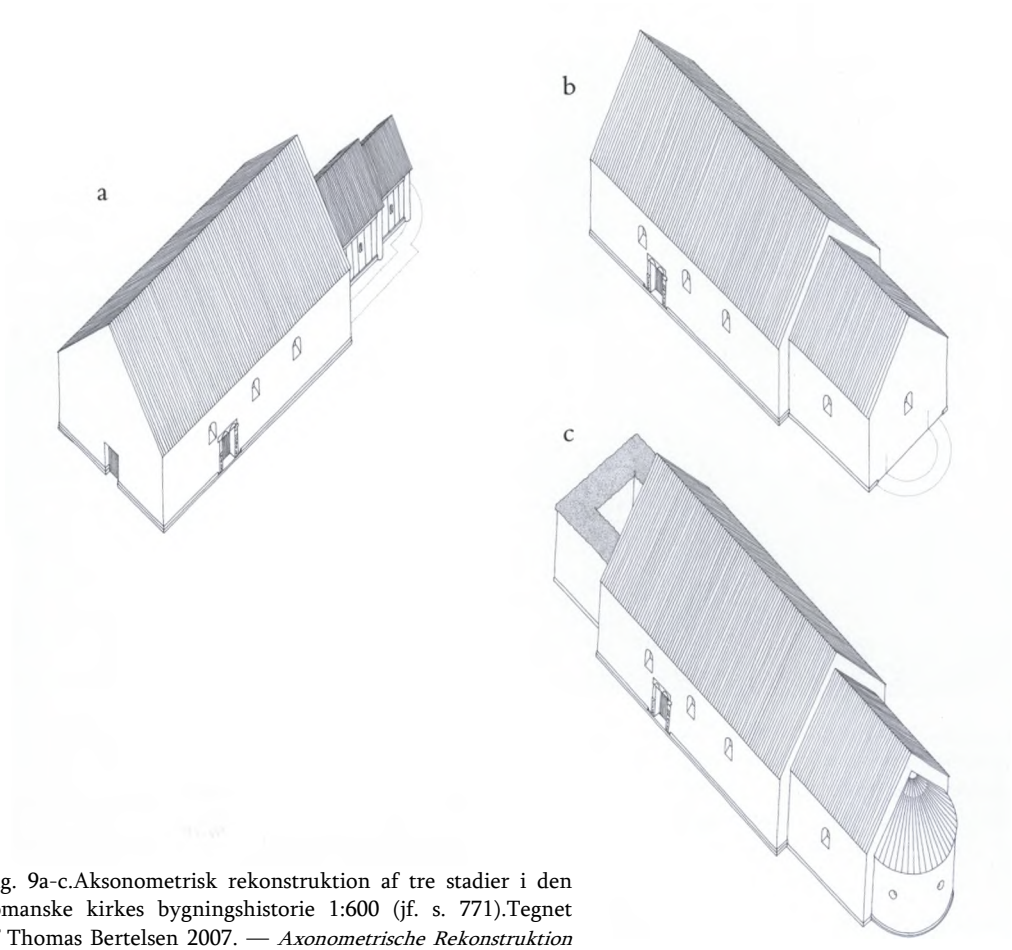

Fig. 9a-c.Aksonometrisk rekonstruktion af tre stadier i den romanske kirkes bygningshistorie 1:600 (jf. s. 771).Tegnet af Thomas Bertelsen 2007. — *Axonometrische Rekonstruktion von drei Stadien in der Baugeschichte der romanischen Kirche.*

Fig. 10-11. Udsnit af kirkens sydside med sammenstød mellem sokler. Foto Hugo Johannsen 2007.10. Sammenstød mellem skibet og det sekundære kor (s. 774). 11. Sammenstødet mellem koret og den sekundære apside (s. 778). —*Ausschnitt von der Südseite der Kirche mit Zusammenstoß zwischen Sockeln. 10. Zusammenstoß zwischen dem Schiff und dem sekundären Chor. 11. Zusammenstoßzwischen dem Chor und der sekundären Apside.*

Fig. 12. Udsnit af kirkens nordside med sammenstødet mellem skibets og det sekundære kors sokler (s. 772). Foto Hugo Johannsen 2007. — *Ausschnitt von der Nordseite der Kirche mit Zusammenstofi zwischen den Sockeln des Schiffes und des sekundären Chors.*

Stenene er generelt meget små og uden overfalsninger, der dog iagttages på den vestligste kvader i sydfacadens nederste skifte, som er falset over skibets sokkel (jf. fig. 10). Herved angives, at koret er yngre end skibet, hvilket også fremgår af, at skiftegangen ikke er gennemgående imellem de to bygningsafsnit.[22] En kvader på korets nordside har i kanten et stenhuggermærke dannet af to firkanter.

Korets og skibets ensartede attiske sokkelprofil antyder, at første byggefase, omfattende skib og triumfmur, næppe er meget ældre end det efterfølgende kor. Byggestoppet kan skyldes, at stenkirken har erstattet en †*trækirke,* der først er udvidet med et skib mod vest og siden er veget for et nyt kor (fig. 9). Om denne mulige forgænger, der må have stået, hvor stenkoret siden blev rejst, vides intet, ligesom det er uvist, hvorfor stenkirken mod sædvane ikke påbegyndtes fra øst (f.eks. s. 727, *DK Ribe* 1138,2002).

Kvaderstensmurenes ydersider har i øvrigt måttet omsættes adskillige gang gennem århundrederne (jf. s. 782 f.), og kun skibets nordside forekommer nogenlunde uberørt.

Døre. Skibets døre er blændet, norddøren 1878, syddøren 1916, hvorefter de fremstår som retkantede nicher i bagmur og facade.[13] Begge åbninger bryder facadens øverste sokkelled, der ud for syddørens østvange afsluttes som to rundstave. Norddøren, der i bagmuren måler ca. 255×144 cm og i facaden ca. 204×114 cm, er uudsmykket i modsætning til syddøren, ca. 231×151 cm i bagmuren og ca. 211×127 cm i facaden.

Syddørens *granitportal* er markeret med billedkvadre udført i et lavt, men tydeligt relief (fig. 7, 13, 14, 51). Nederst på begge karme ses en løve med løftet bagben og svunget hale højt over ryggen. De to dyr rækker den lange tunge ud af det åbne gab, som mod vest gengives frontalt og mod øst i profil. Dyrene er placeret over et træ med store blade, og det østre krones yderligere af en tunget baldakin(?). Dørens retkantede overligger

Fig. 13. Skibets sydportal (s. 774). Foto Arnold Mikkelsen 2007. — *Das Südportal des Schiffes.*

har en dobbeltarkade i et svagere relief, bestående af to profilerede halvcirkelslag, hvorimellem den korsfæstede Kristus gengives med markant udstrakte arme og påfaldende store hænder. Det østre bueslag er glat, mens det vestre dannes af to snoede slanger med nedadhængende hoveder, hvoraf den ene udspringer fra karmstenen.

Med sine karmstensløver er portalen usædvanlig i Vestjylland. Det nærmeste sidestykke er præstedøren i Grinderslev Kirke i Salling;[23] men ellers har gruppen, hvis udgangspunkt antagelig er 'byggehytten' ved Viborg Domkirke, sin største udbredelse i Østjylland.[24] De nærmeste paralleller til det ejendommelige tympanon ses i †Vildbjerg Kirke (Hammerum Hrd.), hvor døre og korbue smykkedes af tilsvarende halvcirkelbuer.[25] Den bemærkelsesværdige fremstilling af den korsfæstede Kristus uden kors som på Jellingestenen,[26] kendes herudover fra et lille fatal af romanske granittympanoner.[27]

Den ufærdige slangevulst på vestre karmsten og løvekvadrenes uens højde giver kompositionen et sammenstykket præg, som kan skyldes, at man har benyttet et heterogent materiale, som muligvis ikke er tilvirket på stedet, men hentet fra en af de store jyske 'byggehytter' (Viborg eller Vestervig). Det kan heller ikke udelukkes, at portalen i sin nuværende skikkelse repræsenterer en ændring, idet sokkelkvaderen nærmest den østre karmsten med sine rundstave og vulst kan være et oprindeligt hjørne; den tilsvarende sokkel i vest er afkortet.

Mod østsiden af sydportalens østre karmsten, umiddelbart over soklen, er indsat en *figursten,* 21×32 cm, med en fremstilling i højt relief og nu placeret liggende i forhold til de øvrige billedkvadre. Den stiliserede person, der er vist i brystbillede, bærer en rundpuldet hovedbeklædning, hvis lodrette midte er markeret med et bånd eller en bøjle. Vulstformede bånd eller hårlokker udgår bag ørerne og hænger ned på brystet.

Hverken identifikationen af figuren, kvaderens oprindelige funktion eller placering kan med sikkerhed bestemmes. Jacob Kornerup (jf. fig. 7) tolkede kvaderen som et muligt fragment af en gravsten med fremstilling af en biskop med

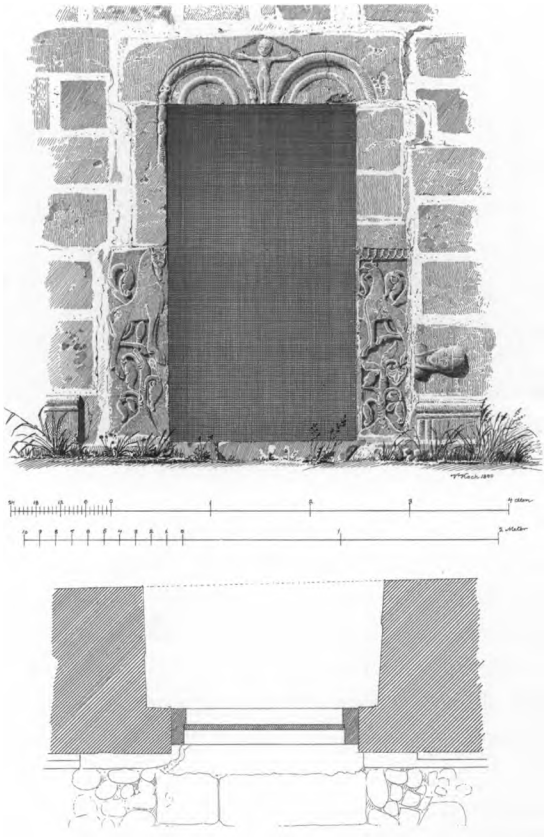

Fig. 14. Skibets sydportal (s. 774). 1:50. Målt og tegnet af V. Koch 1890. - *Das Südportal des Schiffes. Vermessen und gezeichnet von V. Koch 1890.*

'rund hue og dertil hørende nedhængende bånd'.[28] Hovedbeklædningen er dog snarest kendetegnende for en verdslig dignitar, hvis køn tillige synes antydet med et tilspidset hageskæg.[29] Der er næppe heller tale om en gravsten, men derimod en af de mange 'ansigtskvadre', som har paralleller i adskillige nørrejyske, navnlig nordvestjyske granitkirker, og gerne tolkes som kirkens bygmester, stifter eller præst.[30] I dette tilfælde kunne det da snarest dreje sig om kirkens fornemme stifter.

Kvaderens liggende placering ved syddøren er antagelig resultatet af en flytning ved en af de mange omsætninger af kvadermurværket. I oprejst tilstand har den omfattet mere end et af de normale skifter.[31]

Foran syddøren har ligget et brudstykke af en †alterbordsplade med relikviegemme (jf. s. 789).

Fig. 15a-c. Apsidens vinduer (s. 779). a. Sydøstre vindue, b. Østre vindue, c. Nordøstre vindue. Foto Hugo Johannsen 2007. - *Fenster der Apside. a. Südöstliches Fenster. b. Östliches Fenster. c. Nordöstliches Fenster.*

Foruden nord- og syddør har skibet muligvis også haft en †*vestportal* (fig. 9a). Den formodede indgang, der er ødelagt ved tårnarkadens etablering, indikeres af to hjørnesokkelsten med attisk profil i tårnet, som kunne være genanvendte fra skibet, såfremt dettes vesthjørner ikke var intakte. De ekstra hjørnesten kan have indrammet en portal i skibets gavl. Eksistensen afen vestportal underbygges tillige af levn efter et †pulpitur(?), hvis placering i skibets vestende forklarer, at nord- og syddøren er placeret længere mod øst end normalt.[32]

Vinduer. Skibet har oprindelig haft tre vinduer i hver langside, af hvilke det vestre par var indsat vest for dørene, mens koret derimod kun havde et i hver sidemur (jf. fig. 28). Af skibets står nordsidens vestre vindue som en udvendig niche, mens det midterste blev genåbnet 1961. To af sydsidens er bevaret som indvendige nicher, og dette gælder tillige korets nordvindue. Den udvendige blænding af skibets bevarede sydvinduer er nu forsvundet ved omsætning af kvadrene.[33] De resterende tre vinduer er slugt af nyere lysåbninger. Skibets to nordvinduer dækkes både ind- og udvendigt af en monolit med ret overkant og rundbuet bueslag, der ledsages af en indhugget rille. I de øvrige vinduer, der står som indvendige nicher, er denne rille udeladt, ligesom enkelte af monolitterne synes sammensat af to sten.

Indre. Korets og skibets oprindelige bagmure er udelukkende af granitkvadre, som 1882 blev afrenset i skibet i op til ca. 1,5 meters højde,[13] men i øvrigt let skimtes under hvidtekalken. Også den rundbuede *korbue* står med blankt kilestik og vanger, som mod åbningen har attisk sokkel svarende til facadens og fremspringende kragsten med hver fem rundstave mod åbningen og rankeværk mod skibet (fig. 16).[34] Åbningen flankeres mod vest af to store rundbuede *side-alternicher.* Den søndre blev 1609 gennembrudt af opgangen til prædikestolen (jf. s. 799), men har tydeligvis halvrund bagkant ligesom den nordre, der måler ca. 261×146 cm og afsluttes af et kilestik. Kor og skib har fladt træloft, hvis tømmer er udskiftet flere gange, bl.a. 1606.[6]

Fig. 16. Rankeværk på vestsiden af korbuens kragbånd (s. 776). 1:10. Gnidebillede af Peter Duun Andersen 1999. — *Blattwerk an der Westseite vom Kämpfergesims des Chorbogens.*

Fig. 17-18.Tværsnit 1:150 gennem skibet. 17. Mod vest med rekonstrueret pulpitur (s. 780). Målt og tegnet af Thomas Bertelsen 2007. 18. Mod øst. Målt af Peter Duun Andersen 1999, tegnet af Thomas Bertelsen 2007. — *Querschnitt 1:150 durch das Schiff. 17. Gegen Westen mit rekonstruierter Empore. 18. Gegen Osten.*

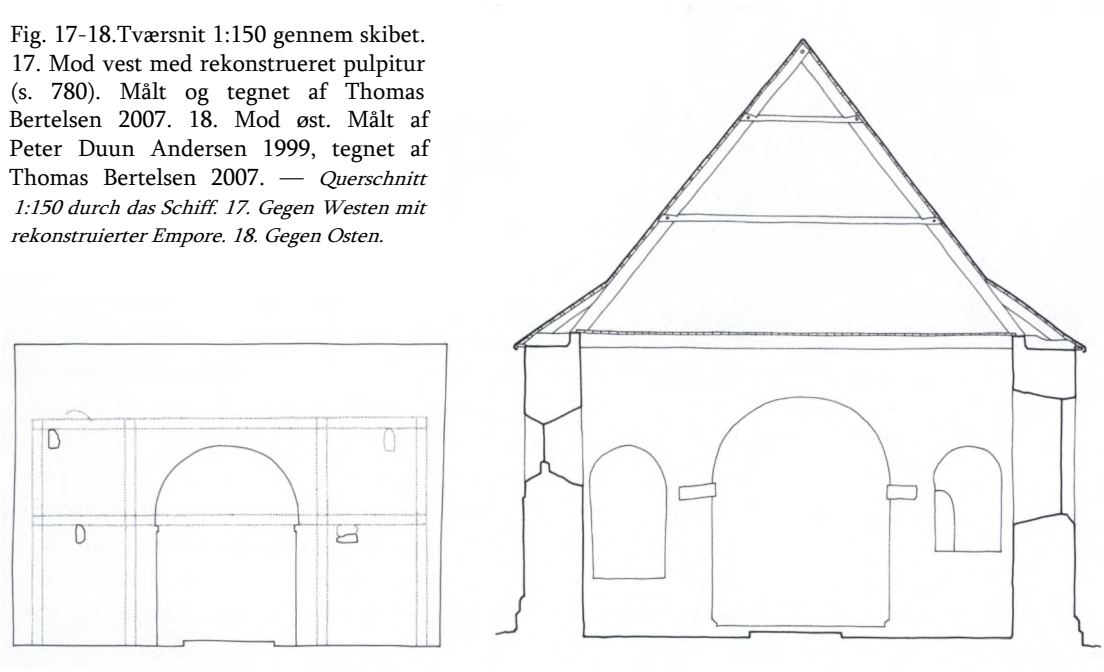

Fig. 19. Indre, set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2007. - *Kircheninneres gegen Westen.*

Fig. 20. Profileret apsiskvader, genanvendt i skibets østre taggavl set fra korloftet (s. 778). Foto Arnold Mikkelsen 2007.- *ProfilierterApsisquader, wiederverwendet im östlichen Dachgiebel des Schiffes, von der Chordecke aus gesehen.*

Gavltrekanter. Skibets østre gavltrekant er intakt, mens de øvrige blev ommuret ved tilføjelsen af tårn og apsis (jf. s. 799-80). Den begrænsede facade er udført af granitkvadre, mens bagmuren er af kamp med indsatte småsten i fugerne. Mod korloftet er dog indsat en granitkvader med krum forside (jf. fig. 20), som må være tiltænkt den †apsis, der planlagdes til det romanske kor (jf. s. 778). I gavlen forbindes korets og skibets lofter ved en åbning på ca. 120×75 cm, der svarende til den lige behuggede taglinje er sat af sten i normalformat.

Den romanske kirke planlagdes med en †*apsis,* der imidlertid først realiseredes efter, at koret i en periode havde stået med lige østmur (jf. fig. 9b). Apsiden kommer tydeligst til kende i gulvet under den nuværende apsisbue, hvori der ses to nedbrudte vanger, den nordre med svag krumning, efter en ældre ca. 4,6 m bred kvadersat åbning (fig. 21). Den indmurede apsiskvader i skibets østre gavltrekant taler for, at planen blev opgivet, før koret kom under tag (s. 778). De ændrede byggeplaner synes dog besluttet på et fremskredet tidspunkt i byggeriet, da et slip i korgavlens sokkel nord for den nuværende sekundære apsis antyder, at den rette korgavl var sokkelløs og rejst senere end de øvrige mure.[35]

Koret har næppe stået med ret østmur længe, da en *apsis* med let hesteskoformet plan og bredere apsisbue end først planlagt er tilføjet, endnu mens den romanske arkitektur var aktuel. Dens bagmur og kuppelhvælv er af kamp, mens facaden er af små krumhuggede granitkvadre over dobbeltsokkel (fig. 22) bestående af skråkant under stående karnis; begge med en rille under profilen. På en facadesten ses et cirkulært stenhuggermærke med omløbende rille.

Facadestenene er uden forbandt med den ældre korgavl, som angiveligt først sent i byggeriet er gennembrudt, hvilket bekræftes af, at den nedre del af den ca. 5,1 m brede apsisbues vanger danner en tydelig lodfuge mod apsisrundingen og er udbedret med granitkvadre; formentlig fra den nedrevne gavl (fig. 21). Apsisbuen er sat af kilesten og placeret så højt, at det rundbuede

Fig. 21.Vange af søndre apsisbue med spor efter afbrudt korgavl (s. 778). Foto Arnold Mikkelsen 2007.— *Wange des südlichen Apsisbogens mit Spuren eines abgebrochenen Chorgiebels.*

Fig. 22. Apsidens sydøstre vindue (s. 779). Foto Arnold Mikkelsen 2007. - *Südöstliches Fenster der Apside.*

bueslag blev let fladtrykt. Vederlaget markeres af to fremspringende kragsten af granit med en let hulet skråkant mod åbning og kor; den søndre ledsaget af en rille.

Den sekundære apsis har nødvendiggjort en total ombygning af korgavlen, hvis gavltrekant genopførtes med granitkvadre i facaden og kamp i bagmuren. Loftet imellem kor og apsis blev forbundet med en retkantet åbning, ca. 113×67 cm,hvis sider og afdækning er af kvadre med plan forside; sandsynligvis fra den nedbrudte korgavl (fig. 23). Den lige behuggede taglinje er udbedret med teglsten i normalformat.

Trods ændringer og omsætninger af kvaderstenmurværket er den krumme ydermurs tre vinduer (fig. 15a-c, 22) sandsynligvis oprindelige.[36] I facaden dannes lysningerne af to rundbuede granitmonolitter, der i lighed med skibets nordvinduer ledsages af en indridset rille. Lysningerne er således cirkulære, men før 1862 er stenene i det midterste blevet adskilt af røde teglsten i munkestensformat, og blev derved ovalt.[37] Også det søndre apsisvindue synes omsat i nyere tid, mens det nordre må antages at være intakt. I bagmuren dækkes dets smigede niche af en rundbue, sammensat af to sten, mens de øvriges irregulære nicher er sekundære. Apsiden

Fig. 23. Dør i taggavl mellem korets og apsidens lofter (s. 781). Foto Arnold Mikkelsen 2007. - *Tür im Dachgiebel zwischen den Decken von Chor und Apside.*

Fig. 24. Kirkegårdens vestre låge (s. 770) og kirkens tårn, set fra sydvest. Foto Hugo Johannsen 2007.- *Westliche Pforte des Friedhofs und Südwestansicht des Kirchturms.*

blev før 1635 adskilt fra koret med en mur og indrettet som *†sakristi* (s. 782).

Det svære *tårn* er næsten uden daterende detaljer, men underdelen, omfattende tårnrummet, er sandsynligvis romansk, mens overdelen er senmiddelalderlig. Planen, som er udlagt med ca. 2 m brede ydermure, optager omkring trefjerdedele af skibets bredde og udgør et kvadrat sammen med skibets vestgavl, der erstattedes ved opførelsen.

Bagmuren er sat i kamp, mens facaden i op til ca. 5 meters højde er af granitkvadre, der i givet fald er genanvendt fra skibets omsatte gavl. Herfra stammer sandsynligvis også store dele af frisidernes granitsokkel, som dog må være delvist nyhugget. Således strækker nord- og sydfacadens skråkant sig over ca. 14,5 m og overstiger dermed langt bredden på den nedbrudte gavl, hvorfra kun vestsidens og -hjørnernes attiske sokkelsten kan være overført.[38] Da sokkelstenene er bevaret i skibets vestre hjørner, kan tårnets hjørnesten dog ikke stamme herfra, men indikerer snarere en †vestindgang i den nedbrudte gavl (jf. s. 776). Enkelte facadesten har falsede hjørner, og en kvader på nordsiden har i kanten et firkantet stenhuggermærke.

Det høje tårnrum har fladt bjælkeloft, og skibets †vestportal (s. 776) blev først erstattet af en arkade ved overdelens færdiggørelse (se ndf.). De †*hvælvforlæg* og et blændet †*sydvindue,* som Løffler indberettede 1879, er forvundet ved senere ændringer. Således indrettedes rummet 1879 til våbenhus med vestportal, mens det nuværende sydvindue indsattes 1924-28.

Ved ommuringen af skibets vestgavl indrettedes sandsynligvis et †*pulpitur(?)* i skibets vestende, markeret ved tre fremspringende, genanvendte kvadre i gavlens bagmur (fig. 17). De to nederste er på hver side af arkaden hævet ca. 2 m over gulvet, mens den sidste er indsat på væggens sydligste del i ca. 3,85 meters højde. Stenen springer ca. 34 cm frem for muren i modsætning til de nedre, der kun er ganske svagt markerede og sandsynligvis behuggede. De tre sten kan have tjent som bærekonsoller for et træbygget *†pulpiturij)* med stolpebåret front, hvilket understøttes af, at tårnarkadens kragbånd synes disponeret efter de nedre sten, hvorover der kan have ligget en bjælke (jf. s. 780). Adgangen til pulpituret er muligvis foregået via en dør i gavlen, hvis blændede, rundbuede kontur synes at kunne skimtes nord for den øvre konsol. I givet fald må et †trappeløb(?) være anlagt i tårnets sydmur.

Det træbyggede pulpitur har sine nærmeste hjemlige paralleller i de murede gallerier, som er indrettet i adskillige romanske tårnes mellemstokværk, og kan i lighed med disse opfattes som en herskabsstol for kirke ejeren.[39] At behovet for en fornem plads i skibet var til stede ved tårnets opførelse, understøttes af den påfaldende østlige placering af skibets døre, som antyder, at dets vestende blev disponeret for en simplere herskabsstol i form af en let gulvforhøjning,jf. udgravninger i andre romanske kirker.[40] Dette understøttes ydermere af skibets formodede vestportal, der kan have tjent som stormandens privatindgang (jf. s. 776).

Tårnets færdiggørelse. At dømme ud fra døren mellem tårnets mellemstokværk og skibets

loft er tårnets overdel senmiddelalderlig. At den har erstattet en ældre, er muligt, men det er mest sandsynligt, at tårnbyggeriet er gået i stå for herefter først at blive færdiggjort i senmiddelalderen. I mellemtiden kan man have dækket tårnunderdelen ved at trække skibets tagflader frem til en midlertidig vestgavl.

Facaderne er udført af røde teglsten i munkestensformat, men stærkt omsatte med sten af normalformat, der er enerådende mod syd og vest. I bagmurene er tegl kun anvendt omkring åbninger og stedvist i hjørnerne, hvorimod fladerne er sat af kampesten med indsatte småsten og teglstumper i fugerne.

Tårnet stod 1766 'åbent fra jorden og til det allerøverste',[5] men omfatter i dag et mellem- og klokkestokværk, hvis omtrentlige placering antagelig er oprindelig. Mellemstokværket hviler på et støbt betondæk ca. 55 cm under døren til skibets loft, anlagt over en ca. 40 cm bred afsætning i nord- og sydmuren,[41] mens klokkestokværket har bjælkelag affyr uden afsætninger.

Adgangen til tårnoverdelen er, som almindeligt for senmiddelalderlige kirketårne i Nordvestjylland, henlagt til en teglindfattet dør mellem det uoplyste mellemstokværk og skibets loft, hvortil der har været adgang fra selve kirkerummet (fig. 25-26).[42] Den fladbuede åbning, som måler ca. 151×60 cm, har tre mod vest stigende trin i det fladbuede løb og ledsages mod tårnet af en halvstensfals med stabler og slå. En spindeltrappe, som aldrig er realiseret, blev 1879 foreslået indsat i tårnets sydmur (jf. fig. 28), og i stedet blev opgangen henlagt til en høj stejl stige i tårnrummet.

I klokkestokværket har bagmuren mod nord, syd og vest en ca. 10 cm bred afsætning under de intakte glamhuller, som er fordelt med et i øst-, vest- og sydmuren og to i nordmuren. De rundbuede åbninger, som måler ca. 150×98 cm, er gennemløbende, men stærkt omsatte i faca-

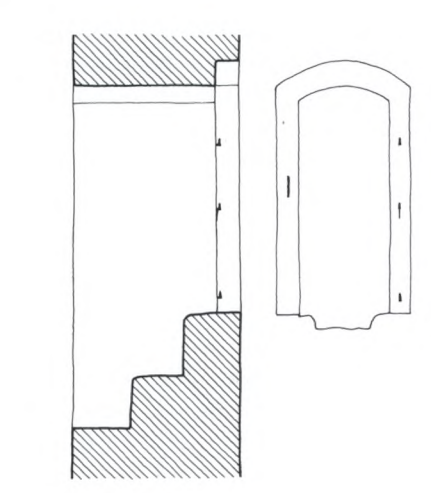

Fig. 25. Dør mellem skibets loft og tårnets mellemstokværk (s. 781). Opstalt set mod øst og snit 1:50. Målt og tegnet af Thomas Bertelsen 2007. - *Tür zwischen Decke des Schiffes und Zwischenstockwerk des Turms. Aufriss nach Ost und Schnitt.*

Fig. 26. Dør mellem skibet og tårnet set fra tårnets mellemstokværk (s. 781). Foto Arnold Mikkelsen 2007. - *Tür zwischen Schiff und Turm, vom Zwischenstockwerk des Turmes aus gesehen.*

den, hvor østmurens og nordfacadens vestre lysning tidligere var halvstensfalset (jf. fig. 27,29). Nordmurens østre lysning er kraftigt behugget ved indmuringen af to bjælker, hvori klokken tidligere var ophængt (jf. fig. 29), mens østvinduet er forkortet ved hævningen af skibets kip (jf. s. 786).

Tårnets murkrone blev 1924-28 ombygget i gule teglsten i munkestensformat lagt i munkeskifte. Mod øst og vest afsluttedes muren af en falsgesims med rundet underkant over fire blændede bjælkehuller til hængestilladser, mens den søndre gavltrekant er helt fornyet.[43] Gavlens førhen glatte facade fik seks højblændinger, skråt afskåret langs taglinjen i lighed med den bevarede nordgavl, som i øvrigt ommuredes ved samme lejlighed. Kompositionen er lokalt en yderst almindelig senmiddelalderlig blændingsdekoration, som har været kronet af en lav, glat *†kam* (jf. s. 193-94, 732). Dette bekræftes af Løfflers indberetning 1879, som nævner, at tårnets gavle ifølge lokale udsagn »endnu i Mands Minde« havde været betydelig højere. Gavltrekanten, som i bagmuren er af kamp med lige omsat taglinje, har ingen glugger i modsætning til den søndre, som har to små fladbuede lysninger i de to inderste blændinger.

Samtidig med tårnoverdelens færdiggørelse er skibets oprindelige †vestportal erstattet af den nuværende arkade mellem tårnrum og skib. Under hvidtekalken synes den rundbuede ufalsede åbning da også sat af teglsten i munkestensformat ligesom kragbåndene, der udgør ét retkantet, let udkraget skifte. Kragbåndet flugter sammen med bueslagets vederlag, der springer ca. 5 cm tilbage for vangerne, med overkanten af den konsol, som nederst i skibets vestgavl er indsat syd for åbningen og muligvis har båret et †træpulpitur (se ovf.). Dette antyder, at der under etableringen af tårnarkaden blev taget hensyn til †pulpituret, som endnu har eksisteret (jf. s. 780). 1606 udførte snedkeren et †panel ('perneill') som skillevæg mellem skib og tårnrum,[6] og endnu 1862 var der i tårnarkaden et panel med døråbning (s. 801), som 1876 ønskedes afløst af den nuværende helstensmur.[13]

Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer. Et *†våbenhus* nævnes tidligst 1600, hvor der købes en lås til »skryffs Dørren«.[44] 1623 forsynedes det med et østvindue.[6] Bygningen, der antagelig var senmiddelalderlig, eksisterede endnu 1652,[6] men er nedrevet før 1766.[5] Formentlig stod den foran den mest benyttede norddør, som vendte mod landsbyen.

Apsiden var adskilt fra koret før 1635, da der købtes en lås til »Rondhus døren«,[6] og den tjente angiveligt som *†sakristi* svarende til indretningen af mange middelalderlige apsider. 1766 beskrives det som 'rummeligt, men uden vinduer' og tjente da desuden som begravelse for sognepræsten Jens Jensen (s. 804).[5] Skillemuren, som havde to døre (jf. fig. 28), synes fjernet o. 1880.

Eftermiddelalderlige reparationer og ændringer. De bevarede regnskaber, som hovedsagelig dækker Christian IV's tid, giver detaljeret indblik i de mange nødvendige vedligeholdelsesarbejder på tag og fag.[6] Navnlig tårnet, som ligger udsat for vestenvinden, har været kirkeværgernes smertensbarn. Således blev det før jul 1594 'af Guds vejrlig nedslagen', hvilket bl.a. nødvendiggjorde en fuldstændig fornyelse af taget. Egetømmeret indkøbtes i Lemvig i flere omgange, og den nye tagstol, som 14 karle hejsede op og rejste engang i 1595, var udført på ti dage af tre tømrere foruden to karle, der skar tømmeret til med sav og lagde bjælker ind i tårnet. Hertil kom udgifter til snedker, smed og en blytækker, der måtte hentes i Holstebro. 1615 var en murer og to medhjælpere på kost i ni dage for at opmure tårnets sydside, som var faldet ned. 1632-33 stod tårnet atter under reparation, bl.a. udhuggede to murermestre de 'formuldede' sten på vestsiden og indsatte nye, ligesom den nedre dels granitkvadre omsattes. Arbejdet varede 22 dage, og materialeforbruget omfattede foruden genanvendelse af gamle sten 800 nye indkøbt i Holstebro samt kalk fra Daubjerg og Lemvig. Kun 15 år senere måtte kirken engagere murermestrene Niels Nielsen og Knud Christensen 'af Schietrup' (Sittrup? i Sdr. Nissum Sogn) til at fornye vestsiden fra grunden op til glamhullet, dvs. omsætte kvaderstensmurværket og udskifte mørnede teglsten i den øvre del.

Omsætning af kvaderstensmurværket var ikke blot i tårnets tilfælde påkrævet. Allerede 1598

Fig. 27. Kirken set fra sydøst. Foto V. Nordmann 1924. *Südostansicht der Kirche.*

repareredes murene i 14 dage, og 1642 fortingede man med en murermester fra Ålborg for at omsætte hele kirkens sydside, hvis hugne sten 'var skreden fra den inderste mur og hang i poser (d.e. bulede ud)'. Entreprisen omfattede desuden bemaling og kalkning af murene, hvorfor han skulle have 70 dlr.[6]

Kirken siges 1791-92 uden nærmere specifikation at have været under hovedreparation 'for få år siden', men endnu udestående mangler var under afhjælpning.[45] Ved synsforretningerne 1803-04 nævnes, at kirken for få år siden havde fået nyt loft, mens man klagede over belysningen, da vinduerne var for få og gav 'liden lysning'.[46] Ved en *hovedreparation 1806-07* må dette problem være blevet afhjulpet. Det nævnes udtrykkelig, at man indsatte et nyt vindue på nordsiden, formentlig det endnu bevarede på skibets nordside. Fire tilsvarende vinduer på sydsiden, som var i funktion indtil 1924-28 (jf. fig. 27), må være samtidige.

Menighedens savn af et våbenhus synes foruden kirkens almindelige forfald at have været en af drivkræfterne bag et *restaureringsforslag,* udarbejdet af arkitekten J. B. Løffler 1879.[47] Forslaget (jf. fig. 28-30) indebar som de vigtigste punkter følgende: Nedtagning og genopsætning af kvaderstensmurene, indsætning af nye vinduer og nedbrydning af tårnet, hvis kvadre skulle genbenyttes til skibets vestgavl. Et nyt tårn tænktes opført af tegl på det gamles plads, afsluttet med et lavt skifertækket pyramidespir i stedet for blændingsgavlene. I tårnrummet, som enten skulle hvælves eller stå med træloft, indrettedes det længe savnede våbenhus med vestindgang og dør til skibet, indsat i en blændmur i arkaden. Kirkerummets gulve og lofter fornyedes, apsidens skillemur fjernedes, og tagene tækkedes med skifer, bortset fra apsiden, hvor arkitekten ønskede blybeklædning

Kun dele af Løfflers forslag, hvori indgik ønsker, som allerede var ventileret ved synet året

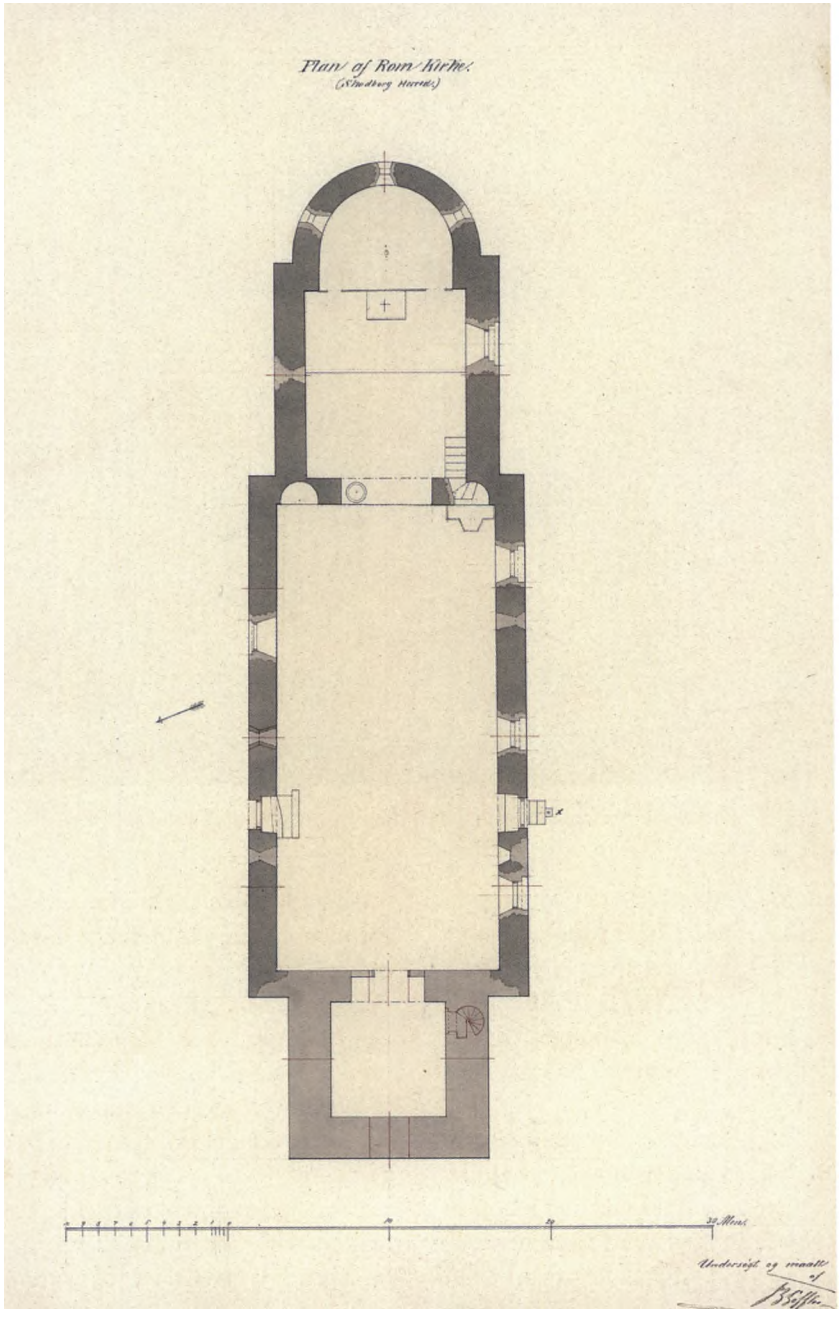

Fig. 28. Plan 1:300, med ændringsforslag 1879 markeret med rødt (s. 783). Målt og tegnet af J. B. Løffler 1879. — *Grundriss 1:300, mit rot markierten Änderungsvorschlägen.*

forinden,[13] blev virkeliggjort, først og fremmest omdannelsen af tårnrummets materialrum til våbenhus med vestportal, blænding af arkaden og indsætning af et højtsiddende loft; endvidere blev nordportalen tilmuret og apsiden åbnet mod koret.

Andre dele af Løfflers forslag, som bl.a. sigtede mod at afhjælpe kirkens åbenlyse brøstfældighed

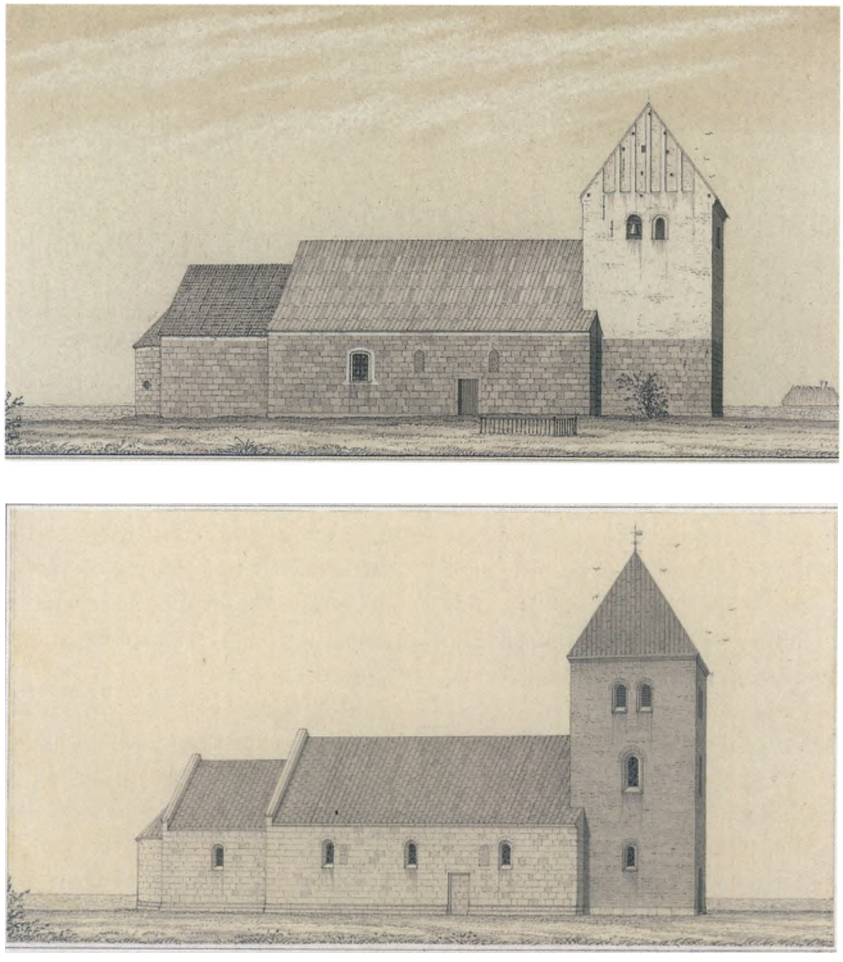

Fig. 29-30. Kirken set fra syd, før (øverst) og efter (nederst) den ikke realiserede restaurering 1879 (s. 783). Tegnet afj. B. Løffler 1879. - *Südansicht der Kirche, vor (oben) und nach (unten) der nicht realisierten Restaurierung 1879.*

måtte udskydes af pekuniære årsager og blev først realiseret ved en *hovedistandsættelse 1924-28,* efter tegninger af arkitekt Søren Vig-Nielsen, Viborg. Kirkens dårlige tilstand indtil restaureringen illustreredes bl.a. af de mange jernankre, hvormed tårnets murværk gennem tiden var søgt stabiliseret.[48] Alligevel faldt 40 kvadratalen af dets sydøstre hjørne ned i 1924 (jf. fig. 27).Vig-Nielsens istandsættelse omfattede omsætning og skalmuring af murværket, som forstærkedes med indlagte jernbetonbjælker.[49] Den gamle plan om ændring af lysforholdene virkeliggjordes delvis ved indsætning på sydsiden (tårnet inklusive) af store rundbuede vinduer, sat af maskinhugne kvadre. Fornyelsen af tårnets murværk omfattede tillige en ny blændingsgavl mod syd og skalmuring af den nordre.

En *restaurering 1961* (arkitekt Poul Hansen, Thisted) omfattede for bygningens vedkommende først og fremmest en fornyelse af kirkens blytage ved firma Stoffregen (Lemvig og Struer) samt fornyelse af gulvene, kalkning og genåbning af et romansk vindue.[50] Ved omlægning af gulvene fremkom et større antal løsfund.[51]

Den seneste større istandsættelse, som er gennemført efter forslag 1991 ved firmaet *Arkitekterne* (Brusch, Duelund og Lydholm, Thisted) omfattede hovedsagelig omstøbning af skibets blytag og omlægning af teglene på kortaget; endvidere kalkning af vægge mv.

Gulve. Ved hovedistandsættelsen 1961 fik kirken nye gulve af røde teglsten, som i skibet, hvor stolestaderne står på ferniserede fyrrebrædder, er lagt i sildebensmønster. Imellem kor og skib er der et trin. Undersøgelserne viste, at der tidligere i skibet havde været en †*brolægning.* 1646 fik en murermester betaling for at lægge (mur)sten på altergulvet,[6] og 1862 beskrives kirkens gulve som værende belagt med mursten; dog var der i apsiden bræddegulv, hvilket tillige ønskedes i koret.[13]

Vinduer. De store rundbuede vinduer på kirkens sydside stammer som ovenfor nævnt fra hovedrestaureringen 1924-28. På skibets nordside er bevaret et kurvehanksbuet vindue, som udvendig er falset, mens det indvendig åbner sig med en smiget niche. Det er indsat 1806 og svarer til fire samtidige vinduer mod syd (jf. fig. 27), som forsvandt ved indsættelsen af de nuværende. Lignende vinduestyper er bevaret i nabokirkerne Lomborg og Bøvling (s. 734, 828).

Tagværker. Samtlige bygningsafsnit har nyere opskalkede fyrretræstagværker, der over skib, kor og apsis indeholder genanvendt egetømmer. Ud fra mørtelaftryk på tårnets østmur er skibets kip hævet ca. 70 cm efter dettes opførelse. De 20 spærfag har hver to bladede hanebånd, hvoraf flere af de øvre er af eg med indhuggede romertal på vestsidens søndre del. Spærene, som sandsynligvis er let forkortede, har ingen spærstivere i modsætning til korets otte spærfag, som sekundært er forstærket med tre krydsbånd af fyr, og hver samlet med to bladede hanebånd. De øvre, der ligesom flere spærstivere er af eg, har på vestsidens nordre del mod øst stigende romertal, jf. flere af de øvrige dele.

Apsistagværkets fyrretræsspær er tappet i en konge af eg med udskæringer til en ældre konstruktion. Den kraftige stolpe har affasede hjørner og hviler på en bindbjælke, ligeledes af eg, hvis søndre bevarede del strækker sig over kuppelhvælvet i et krumvokset forløb. Over tårnet har hvert spær to tappede hanebånd.

Dendrokronologiske undersøgelser. 2007 er udtaget boreprøver fra egetømmeret i korets og apsidens tagværker samt fra altertavlens støttestillads. Apsidens konge og bindbjælke udgøres af tømmer, som i lighed med fire spærstivere over koret er fældet o. 1431. Da yderligere to spærstivere kan tidsfæstes til o. 1455 og o. 1480, repræsenterer dette tømmer formentlig reparationer af en ældre konstruktion, hvis opsætningstidspunkt dog ikke kan præciseres.

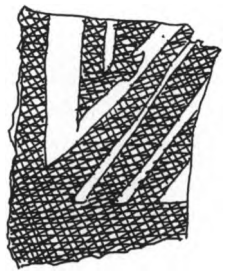

Fig. 31. Bemalet glasfragment, fundet i kirkens gulv 1961 (s. 787). 1:1. Målt og tegnet af Birgit Als Hansen 2007. — *Bemaltes Glasfragment, gefunden 1961 auf dem Kirchboden.*

To prøver fra altertavlens støttestillads angiver, at stolperne er fældet o. 1520 (jf. s. 794).[52]

Tagbeklædning. Apsis, kor og tårn er hængt med røde vingetegl, mens skibet står blytækket. †*Tagbeklædning.* Tidligere var samtlige afsnit bly tækkede. Således fik tårnets nye tag blyklædning ved hovedistandsættelsen 1595-96, og 1613 betalte man en blymester fra Bovbjerg for at tække »Sangersen« (dvs. koret) på den søndre side. 1635 fik en blytækker og hans to medhjælpere betaling for at omlægge og fornye blyet på skibet, »Sanghuset« og »Rundeelens« (dvs. apsidens) søndre side.[6] Endnu 1766 var samtlige afsnit blytækkede;[5] men 1785 blev korets (og apsidens) blyklædning fjernet og erstattet af tagtegl.[52a] 1862 var også tårnet teglhængt.[13]

Opvarmning. Et oliefyret varmluftsanlæg er installeret 1961 (fornyet 1974) som afløser for en †*kalorifere* fra 1936. Dette anlæg afløste på sin side en †*kakkelovn* med tilhørende skorsten, som 1896 etableredes i skibets nordøstre hjørne (jf. fig. 50).[13]

Kirken står i dag med facader, som 1882 rensedes for kalk.[13] Dog er tårnets teglsatte overdel, skibets blændede døre og indfatningerne omkring de nordre vinduer hvidkalkede. I tagdryppet er anlagt en brolægning, som ud for tårnindgangen

brydes af en belægning af granitkvadre. I det indre er granitkvadrene indtil stolegavlenes højde samt indfatningerne af kor- og apsisbuen afrenset for hvidtekalk 1882.[13] Kirkens loft er blåmalet i kor og skib, men ferniseret i tårnrummet.

† *Glasmaleri.* Tre fragmenter af *middelalderligt* rudeglas, klart grønligt (D686/1961; D709-10/1961); det ene (fig. 31) med rødbrun bemaling. Blandt fundene i forbindelse med gulvomlægning 1961 (s. 785, note 51).

† KALKMALERIER

Jacob Kornerup beskrev 1865 spor efter kalkmalerier i skikkelse af stukglorier både på apsidens hvælv og i triumfvæggens nordre alterniche. Han tolkede havlkuplens glorier som hidrørende fra en fremstilling af helgener omkring Maria med barnet, ligesom triumfvæggens nicher også antoges at have rummet helgenfremstillinger. Et ønske om fremdragelse af eventuelle malerier afvistes imidlertid af kirkeværgen. J. B. Løffler bekræftede 1879 disse fund og konstaterede i sidealternichen en glorie (»Medaillon«) , som var hul i den yderste og stærkt ophøjede del. Endvidere sås på triumfbuens kragbånd og i nichen 'råt udførte' bladslyngninger malet med sorte og røde farver, som først var overkalket i nyere tid. Apsidens syv gloriefragmenter er nedprojiceret på V. Kochs grundplan 1890 og bekræfter indtrykket af et hovedmotiv med to glorier i midteraksen.[53] 1917 blev fragmenterne undersøgt af Ejgil Rothe, som fastslog, at apsidens malerier formentlig var helt ødelagt ved gentagne reparationer. Som et muligt alternativ til Maria med barnet foresloges en Treenighedsfremstillmg i skikkelse af den såkaldte Nådestol, dvs. den tronende Gudfader, enten med den korsfæstede søn eller dennes afsjælede legeme.[54] På triumfvæggen påviste han til gengæld i nordre alterniche en palmettebort og et system af striber, holdt i rødbrunt, okkergult og dekomponeret mønje. En kakkelovn, som skjulte hovedparten af nichen umuliggjorde egentlig afdækning, og først efter flere mislykkede initiativer gennemførte Egmont Lind en afdækning i forbindelse med

Fig. 32. Fragment af romansk kalkmaleri i nordre sidealterniche (s. 787). Foto Egmont Lind 1961. — *Fragment von romanischer Wandmalerei in nördlicher Seitenaltarnische.*

kirkens restaurering 1961. De fremdragne rester overhvidtedes dog atter.

1) O. 1250. Tronende Madonna eller Treenighedsfremstilling. Rester af syv stukglorier, af hvilke de to i midteraksen (en større over en mindre) er tolket som de ovenfor nævnte fremstillinger. De øvrige glorier, som sidder højere end midterbilledets, kan have smykket svævende engle. Begge fremstillinger, men navnlig et Treenighedsbillede, er usædvanlige blandt hjemlige apsismalerier.[55]

I nordre alterniche afdækkedes svage spor, som med forsigtighed tolkedes som indicier for den gængse fremstilling af Maria med barnet, tronende på et højsæde. Mere konkret var fragment af en buefrise med lange, ombøjede akantusblade (fig. 32). Blade og buer stod farveløse på en lys rødbrun bund, mens borten kantedes af striber i hvidt, okker og sort.

2) Eftermiddelalderlig(?). En bladdekoration oppe i nichens venstre side sås malet på hvidtekalk over en fugning af pudslaget. Den skønnedes at være 'temmelig sen'.

Fig. 33. Indre, set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2007. - *Kircheninneres gegen Osten.*

INVENTAR

Oversigt. Kirkens ældste inventar udgøres af den romanske døbefont og klokken, der antagelig daterer sig til 1200-tallets anden del. Fragmenter af den middelalderlige alterbordsplade med en †helgengrav sås dog endnu 1894. Senmiddelalderen er repræsenteret af den trefløjede høj altertavle, hvis støttestillads er dendrokronologisk dateret til o. 1520. Selve tavlen er i nyere tid karakteriseret som et 'ejendommelig djærvt naturalistisk bondearbejde'.[56] Samtidige hermed er antagelig de to alterstager, der dog først kom til kirken 1639 som en gave fra Jacob Grubbe og hans hustru, Ingeborg Kruse.

De bevarede regnskaber fra tidsrummet 1584-1653 kaster lys over flere fornyelser i inventarbeholdningen før kriseårene under Torstenssonkrigen (1643-45), da fjenderne 'havde landet inde', og kirkens indtægter var stærkt reduceret eller helt faldet bort.[6] Vigtigste nyanskaffelser fra den gode tid ved 1600-tallets begyndelse var et alterbordspanel (1603), hvoraf fragmenter endnu er bevaret, og en prædikestol med tilhørende himmel (1609-10). Begge dele kan med stor sandsynlighed tilskrives den flittige snedker Kristen Spend fra Lemvig, hvis arbejder findes i flere af områdets kirker, mens maleren, der stafferede både prædikestolen og alteret (eller alterbordspanelerne), kom fra Holstebro. Blandt private donationer fra dette tidsrum skal fremhæves alterkalken og disken, der 1632 blev skænket af ridefogeden på Bøvling Slot, Knud Gregersen, ejer af gården NørreVinkel i Heldum Sogn. Ridefogeden og hans hustru Anne Gregorisdatter betænkte også gavmildt Heldum og Bøvling kirker (s. 711-14, 836). Alterkalken og disken erstattede en foræring fra det foregående år, et omarbejdet ældre altersæt fra Heldum, der dog kort efter blev stjålet. Også Jacob Grubbe til Ørs og Kabbel skænkede på samme tid sin sognekirke forskellige inventargenstande —ud over de førnævnte alterstager et †alterklæde med tilhørende messehagel.

Fra tiden, da Rom hørte under Rysensteen, er bevaret en skriftestol (o. 1775) foruden en alterskammel (1761). Sidstnævnte og måske også skriftestolen var sammen med †alterskranken og kirkens †pengetavle en gave fra den daværende forpagter på Ørs, Laurids Willadsen. Omfanget af nyanskaffelser før 1850 synes i øvrigt yderst begrænset. I anden halvdel af 1800-tallet og de første årtier af 1900-tallet fornyedes alterets

tilbehør, bl.a. med kande, oblatæske og skål, alt af porcelæn, en ny alterskranke opsattes 1886, ligesom kirkens belysning og menighedens pladser forbedredes med en lysekrone (1862) samt stolestader og bænke (1878-81).

Blandt de vigtigste fornyelser efter 1900 er et orgel (o. 1935, fornyet 1987), stolestader, salmenummertavler og to lysekroner (1936) samt en klokke (1956). Senest (2002) har kirken anskaffet en tavle til dåbs- og nadversalmer.

Farvesætning og istandsættelser. Kirkens nuværende farver går i det væsentligste tilbage til hovedistandsættelsen 1936, da bl.a. prædikestolen og præstestolen restaure-redes af Einar V. Jensen. Nyere istandsættelser, vigtigst 1961 (ved Poul Hansen) har ikke nævneværdigt berørt det historiske inventars farveholdning. *Ældre istandsættelser* kendes kun i begrænset omfang. En forsvunden bemaling på altertavlens predella fra 1703 med kirkeejernes (Gregers Daa og Jeanne Marie Rüsensteen) initialer og alliancevåbener kan hentyde til en mere gennemgribende opmaling, i det mindste af altertavlen. I lighed med Lomborg Kirke gennemførtes i årene o. 1790 en ikke nærmere beskrevet hovedistandsættelse af både bygning og inventar. Synsprotokollens statusopgørelse fra 1862 omtaler den daværende farvesætning med hvidfarvning af altertavlen og blåt på stolestader, præste- og degnestol samt på skamler mv. 1878-80 gennemførtes en egetræsbemaling af bænke og stolestader.

Alterbordet, af granit og tegl, antagelig med genanvendelse af ældre dele;[57] bordplade af eg og beklædning af røde teglsten, sat på højkant, begge elementer hidrørende fra en istandsættelse 1961.[58] 176×118 cm, 87,5 cm højt, opsat ca. 420 cm fra apsidens issepunkt. En lille firkantet sten, omtalt som et muligt †*relikviegemme* fra den middelalderlige †*alterbordsplade,* var endnu 1894 placeret ved syddøren (jf. fig. 28).[59] Stenen kunne i givet fald have svaret til det endnu bevarede gemme fra Nørre Nissum Kirke (s. 651; jf. også s. 742).

1585 afregnedes for 'en fjæl' til alteret, muligvis en reparation af bordet eller af †*alterfoden.*[6] 1603 betalte kirkeværge Christen Jensen for tømmer til en »Klening for Altheritt«, formentlig for et (†)*alterbordspanel.* I samme forbindelse afregnedes for en snedker på kost i 11 dage og vognleje, både til transport af »Parnellitt« og af snedkeren, inklusive hans redskaber. 1610 betaltes en maler fra Holstebro for staffering af alteret, dvs. af dette eller af selve altertavlen (s.d.).[6] Panelværket har antagelig været intakt helt frem til 1886, da bordets træbeklædning på grund af et svampeangreb erstattedes med murværk.[13] Herfra hidrører antagelig to **paneler* (fig. 34a-b) o. 1600, af fyr, smykket med renæssancedekoration. Fragmenterne har samme højde, men forskellig bredde (82×148 cm og 82×76 cm, henholdsvis med tre og to arkadefag). Fagene på det bredeste fragment (fig. 34a) indrammes under en kronfrise af joniske pilastre med prydbælter af beslagværksornamentik. Midtfaget har rundbuet arkade med tandsnit i bueslaget og treblade i sviklerne, mens sidefagene har vandret overligger med dobbelt tandsnitsled. Enkeltfagenes pilastre er alle dannet af omløbende

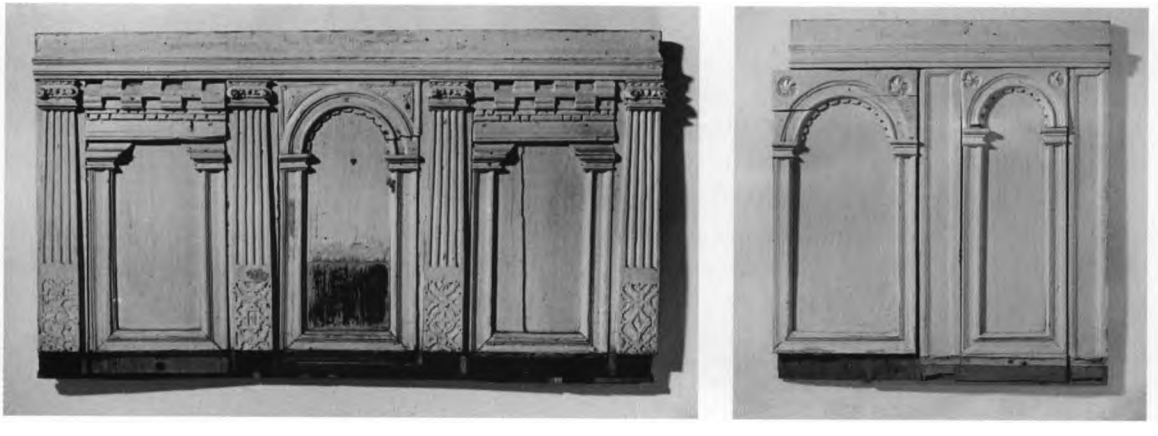

Fig. 34a-b. *Panelfragmenter, antagelig fra alterbord, 1603 (s. 789). Lemvig Museum. Foto Jesper Weng 2000. - *Fragmente von Täfelung, vermutlich von Altartisch, 1603.*

Fig. 35. Altertavle, o. 1500 (s. 791). Foto Arnold Mikkelsen 2007. — *Altarbild, um 1500.*

profilled uden markerede baser. Det samme ses på det smallere fragment (fig. 34b), der har to arkadefyldinger af uens bredde, begge med hvirvelrosetter i sviklerne. I kraft af detaljer som beslagværksornamentikken, tandsnitsborterne, sviklernes treblade og hvirvelrosetterne fmder panelerne nært slægtskab med arbejder, tilskrevet snedker Kristen Spend i Lemvig (s. 797). Begge fragmenter er dækket af en kraftig hvid overmaling; herunder anes dog rester af gråt og grønt på det bredeste fragments midtparti. De to fragmenter kunne hidrøre henholdsvis fra forsiden og sidepartiet af alterbordet. En anden om end mindre sandsynlig mulighed var, at en af delene (eller muligvis begge) stammede fra et †pulpitur, som dog ikke i øvrigt har sat sig spor i de skriftlige kilder (jf. s. 780). Lemvig Museum (inv.nr. 663-65).En sekundær cementbeklædning på selve alterbordet fjernedes 1961.[13]

Alterbordsomhæng, nyere, af rødt fløjl med kors af guldgaloner. *Alterduge,* 1998,[13] af lærred med besætning af bred kniplingsbort, hvori kors. I skab bag alteret findes en tilsvarende ældre dug, måske identisk med den 1907 anskaffede.[13]

†*Alterklæder.* 1627-28 og 1633 afregnedes for lærred til alterklædet.[6] Til minde om sin

hustru, Ingeborg Kruse, der var afgået ved døden 1644, skænkede enkemanden, Jacob Grubbe til Kabbel og Ørs året efter et fornemt alterklæde af riflet sort silke eller silkefløjl (»S(e)idenruff«) smykket med sølvsnore tillige med en tilhørende messehagel (s.d.). En tilsvarende gave kom til Nørlem Kirke, sognekirke for Kabbel (s. 611, 615).[6] Klædet er endnu omtalt 1651.[6] 1766 er nævnt et alterklæde, tilsyneladende af rødt plys, en gave, fra en unavngiven kirkeejer, der også havde skænket en messehagel af dette materiale med en tilhørende skjorte (s.d.); jf. også †pengetavle.[5] 1862 var bordet beklædt med rødt fløjl (dette eller muligvis en senere beklædning jf. fig. 60).[13]

Altertavle (fig. 35-37), senmiddelalderlig fløjaltertavle med predella, opsat foran støttestillads, dendrokronologisk dateret o. 1520;[60] nyere indfatning med faste sidefløje og topstykker fra hovedrestaurering o. 1918 (ved Johannes Malling).

Altertavlens midtfelt viser Korsfæstelsen, flankeret af fire mindre relieffer med scener fra Passionshistorien og Kristi Opstandelse, øverst tv. og th. Hudfletteisen og Tornekroningen, nederst tv. og th. Korsbæringen og Opstandelsen. I sidefløjene er opstillet de 12 apostle. Midtskabets og fløjenes rammestykker er bevaret, mens baldakinarkitekturen over samtlige figurscener stammer fra hovedrestaureringen.

Midtskabets hovedfelt optages af en figurrig korsfæstelsesscene med en fremstilling af den korsfæstede, som er nyskåret ved hovedrestaureringen.[61] Ved korsets fod er to grupper, tv. den bodfærdige Maria Magdalene, der omfavner korsets fod foran gruppen med den segnende Maria med udækket jomfruhår, støttet af Johannes; bag Maria to kvinder, henholdsvis med turban og hovedlin og bagest den blinde Longinus med tjeneren, der hjælper ham til at stikke spyddet i Kristi side. Gruppen til højre omfatter syv personer, i forgrunden høvedsmanden med fornemme jøder og bagest to soldater samt en person, der holder en kande, måske til opsamling af Kristi blod.

Rækkefølgen af sidefløjenes apostelstatuetter er ændret ved seneste restaurering og korresponderer kun delvist med de malede navne (se

Fig. 36. Opstandelsen. Detalje af altertavle, o. 1500 (s. 791). Foto Arnold Mikkelsen 2007. — *Die Auferstehung. Detail vom Altarbild, um 1500.*

ndf.). Nordre sidefløj viser nu foroven Johannes med kalken, Jakob den Ældre med vandrestav, ibskal og rejsetaske samt Petrus med nøgle og bog; forneden Mattæus med økse, Judas Thaddæus med kølle og bog samt Filip med korsstav og bog. Tilsvarende på søndre fløj foroven Paulus med sværd og bog, Simon med sav og bog samt Andreas med skråkorset; forneden Matthias med økse, Bartholomæus med kniv og bog samt Thomas med spyd.

Predellaen er delt i tre rum, som adskilles af rammestykker med snoede søjler. I de to flankerende rum er opstillet sekundært afkortede figurer af mandlige og kvindelige helgener: Mod nord en diakon, formentlig Laurentius, men nu uden sit attribut, risten. Kvinden ved hans side, der har tildækket hoved og bærer tårn eller

kirkemodel, forestiller antagelig Gertrud. Mod syd ses diakonenVincentius, ifølge traditionen en bror til Laurentius, fremstillet med møllesten som attribut ved siden af kongedatteren Barbara med ottekantet tårn. Det er muligt, at de to mandlige helgener (og brødre) har været placeret sammen på den ene side af predellaen over for kvinderne på den anden. Midtskabet, der vel oprindelig har huset de hellige kar er nu tomt, men stod forud for istandsættelsen åbent bagtil.

Efter stilen at dømme tilhører tavlen 1400-tallets anden halvdel; men kan vel være yngre og er antagelig fremstillet i et lokalt værksted, som gentog ældre formler. Figurstilen er i det hele taget stereotyp, alt er groft skåret med vægt på store hoveder og hænder samt undersætsige proportioner. Finest er dog gruppen med Maria og Johannes.

Tavlen er berøvet flere oprindelige led, af hvilke kun baldakinarkitekturen og Kristus på korset har faet en fri rekonstruktion o. 1918. Derimod er sidefløjenes hængsler og den vanlige korsblomstfrise over skabene for længst gået tabt. I stedet krones skabene nu af volutformede topstykker, der erstatter ældre afslutninger (se ndf.), mens man har bibeholdt predellaens ligeledes sekundære sidevinger.

Den nuværende staffering er fra 1918 og bygger kun delvist på de rester af oprindelig kridtgrund med guld, blå og røde farver, som påvistes ved forundersøgelsen 1916. På fløjenes ydersider sås endvidere rester af †*figurmaleri,* ligeledes på kridtgrund, men næsten helt afskrabet. Stafferingen er rødbrun, sort, rød, olivengrøn og med forgyldning på arkitektur, bagklædningen gråblå med gyldne skabelonrosetter. Figurerne har naturlige karnationsfarver og brogede farver i klædedragt med overvejende lyse nuancer, blegblå, lys teglrød, lysegrøn, lys turkis, lysebrun, lys grå og hvidlig. Hår og skæg i nuancer fra rødbrun, mørkebrun, grå og hvid. På Kristi opstandelsesfane er malet Dannebrog. På de vandrette rammestykker er med gylden fraktur på sort malet apostelnavne og bibelsteder, muligvis til dels med udgangspunkt i sekundære frakturindskrifter, som påvistes under en opmaling fra o. 1800 (se ndf.). Apostelnavnene korresponderer i øvrigt ikke fuldstændigt til de ved restaureringen opstillede figurer, der her anføres i parentes. Mod nord: »St. Johannes« (Johannes), »St.Jacobus maior« (Jakob den Ældre), »St. Petrus« (Peter), »St. Tomas« (Mattæus), »St. Thaddæus« (Thaddæus) og »St. Filip« (Filip).Mod syd: »St. Simon« (Paulus), »St. Paulus« (Simon), »St. Andreas« (Andreas), »St. Jacobus minor« (Matthias), »St. Bartolomæus« (Bartolomæus) og »St. Matthæus« (Thomas). — På rammestykkerne under midtskabet: »Burde der ikke Christus at lide dette og saaledes at indgaa i sin Herlighed«.

Ældre eftermiddelalderlige ændringer. Efter middelalderen er tavlens fløje fikseret, og den er underkastet forskellige, kun delvis dokumenterede istandsættelser. Således betaltes en maler 1610 for bl.a. at 'formale' alteret, dvs. denne eller †alterbordspanel (s.d.).[6] 1703 efter annekteringen til Lomborg synes tavlen at være underkastet en ny istandsættelse. I hvert fald nævnes 1766 en †*indskrift,* dog ikke nærmere beskrevet, årstallet 1703 og to adelige våbener, alt anført 'nederst under', dvs. formentlig på predellaen.[5] Det samme årstal og adelsvåbnerne for kirkeejerne Gregers Daa og Jeanne Marie Rüsensteen ses endnu på altertavlens predella i Lomborg Kirke (s. 744). Istandsættelsen 1703 omfattede muligvis også den korsfæstelse, der var malet på midtskibets bagklædning som erstatning for det forsvundne krucifiks (jf. fig. 37). Endvidere dele af den staffering (hvid fraktur på cinnober, over endnu ældre lag af guld, sort, cinnober og hvidt, direkte på træet), som konstateredes 1916 under en 1800-tals bemaling fra denne reparation. Det er ligeledes muligt, at de endnu 1916 bevarede †topstykker (jf. fig. 37), af hvilke det midterste omfattede en Helligåndsdue, også hidrørte fra denne istandsættelse.[62]

En opmaling af tavlen synes endelig foretaget o. 1800, da kirken stod under restaurering. Den var bevaret indtil hovedrestaureringen (jf. fig. 37) og bestod i en overmaling med grå oliefarve, hvorpå sorte indskrifter med skriveskrift. Både disse og opstillingen af apostelstatuetterne adskilte sig fra den nuværende og opregnes her efter samme princip som ovenfor. Mod nord: »Johannes« (Johannes), »Jacobus maior« (Jakob den Ældre),

Fig. 37. Altertavle, o. 1500 (s. 791 f). Foto Poul Nørlund 1916. — *Altarbild, um 1500.*

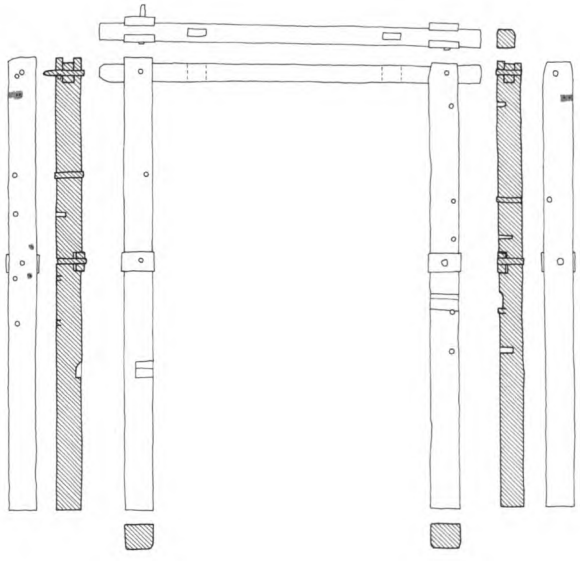

Fig. 38. Opstalt og snit 1:50 af tømmerkonstruktion til støtte for altertavlen, dendrokronologisk dateret til o. 1520 (jf. s. 794). Målt og tegnet af Thomas Bertelsen 2007. - *Aufriss und Schnitt von Holzkonstruktion mit Stütze des Altarbildes, dendrochronologisch datiert auf um 1520.*

»Petrus« (Peter), »Mathæus« (Matthæus), »Jacobus minor« (Judas Thaddæus) og »Philippus« (Filip). Mod syd: »Thomas« (Paulus), »Paulus« (Thomas), »Andreas« (Andreas), »Mathias« (Matthias), »Bartholomæus« (Bartolomæus) og »Simon« (Simon). Under midtskabet læstes: »Burde det ikke Christum at lide dette og saaledes at indgaa til sin Herlighed. Luc. Ev. 24,26«. Endelig var predellaens midtskab lukket af et bræt, hvorpå læstes: »Hvo som æder mit Kjød og drikker mit Blod, haver d(et) evigt Liv, og jeg skal opreise ham paa den yderste dag. Joh. 6,54«.

1862 omtaltes tavlen som hvidmalet,[13] og 1879 foresloges den 'meget middelmådige' tavle flyttet til tårnrummet og erstattet af et krucifiks eller kors.[47]

Altertavlen er opstillet foran et *støttestativ* af egebjælker (fig. 3 8), som ifølge dendro kronologisk analyse er fældet o. 1520.[60] Stativet, som dækker dele af sidefløjene, behøver dog ikke at være samtidigt med tavlen. En parallel, om end i en større målestok, kendes fra Århus Domkirke.[63]

Altersølv. Alterkalk (fig. 39), 1632, antagelig med nyere fod, ifølge indskrift på bægeret skænket af Knud Gregersen og hustru, Anne Gregorisdatter.

Den 18,5 cm høje kalk har høj pyramidestubformet fod på sekstunget fodplade. Foden, der bl.a. er beslægtet med alterkalkene i Nørre Nissum og Bøvling, begge arbejder af Hans Guldsmed i Lemvig (s. 614, 835), forekommer dog påfaldende let og er antagelig omstøbt i senere tid, jf. også disken. Mellem sekssidede skaftled ses fladtrykt, spidsbladsmykket knop med rudebosser, hvorpå er anført i reliefversaler på skraveret grund: »I H E S V S«. Lavt hvælvet bæger med trelinjet giverindskrift med fordybede versaler langs mundingsrand: »Anno 1632 den

Fig. 39. Alterkalk og disk, skænket 1632 af Knud Gregersen og Anne Gregorisdatter (s. 794). Foto Arnold Mikkelsen 2007. — *Altarsatz, gestiftet von Knud Gregersen und Anne Gregorisdatter, 1632.*

1. janvari haver Knvd Gregersøn og hans kiere hvstrv Anne Gregori Daater til nyt aars gave og Gvds æres forfremelse givet denne kalck og disk til Romm Kierke«; smukt formede initialer, de enkelte ord er adskilt af dobbeltprikker; desuden er i øverste linje indskudt et latinsk kors. Selve kalken er uden stempler, men også for knoppens og bægerets vedkommende nært beslægtet med Hans Guldsmeds arbejder. Nyere indsats med hældetud og mærke for Fredericia Sølware Fabrik.

Ægteparret Knud Gregersen og Anne Gregorisdatter, som også betænkte Heldum og Bøvling kirker (s. 707, 711-14, 836),[64] havde allerede 1631 fra Heldum Kirke erhvervet et ældre †altersæt (s. 713), som sammen med en messehagel (s.d.) skænkedes til Rom. Alt (eller måske kun kalk og disk) blev dog kort efter stjålet, hvorfor parret allerede det følgende år fornyede deres gave. 1651 betaltes guldsmeden i Lemvig (vel Hans Guldsmed) for yderligere at forbedre kalken med 1 lod sølv.[6] Ifølge en kommentar 1766 fra den daværende sognepræst, Mads Alsing, var kalken dog 'større i vidde og højde, end den behøves at være til kommunikanterne at berette med på én gang'.[5]

Disk, formentlig samtidig med kalken, men senere omstøbt, 12,5 cm i tværmål, på glat fane latinsk kors. På fanen indprikket indskrift med skriveskrift: »Anno 1835 Blev Denne Patell og Ober Kalk Omgjort og Forbedret«. En ganske identisk ældre †indskrift omtaler en tilsvarende istandsættelse 1762.[5] Under bund er tre stempler (fig. 58), to ensartede kvadratiske med »L« for Peter Lund, Lemvig (Bøje nr. 6759) samt et rektangulært, ikke sikkert identificeret mærke (måske et månedsmærke).

†*Altersølv.* 1588 betaltes for en fornyelse af kirkens kalk, der sammen med den tilhørende disk svøbtes i et lærredsklæde, fornyet gentagne gange i tidsrummet 1605-30.[6] 1631 skænkedes som nævnt ovenfor en ældre kalk og disk fra Heldum Kirke, tidligst omtalt 1584 og førstnævnte år erhvervet af Knud Gregersen, der 1623 havde foræret denne kirke et nyt sæt (s. 712-14). †*Kalkklæder.* 1616 og 1630 indkøbtes lærred til brug over kalk og disk.[6]

Fig. 40. Alterstager, skænket 1639 af Jacob Grubbe og Ingeborg Kruse (s. 795). Foto Arnold Mikkelsen 2007. — *Altarleuchter, 1639 von Jacob Grubbe und Ingeborg Kruse geschenkt.*

Oblatæsker. 1) 1891,[13] af porcelæn, Bing & Grøndahl, 6 cm høj, 14,5 cm i tværmål. 2) Moderne, af tin, 5 cm høj, 9,5 cm i tværmål, cylinderformet, glat, uden dekoration og stempler. † *Oblatæske* ('brødæske'), af papir, nævnt 1862.[13]

Alterkande, o. 1850, af porcelæn, 27,5 cm høj, mærke for Den Kgl. Porcelænsfabrik, sort med forgyldning. Kanden forsynedes 1896 med låg.[13]

Sygesæt, jf. s. 746.

Skål, 1907,[13] af hvidt porcelæn med guldkant, 19 cm i tværmål, 9 cm høj, Bing & Grøndahl, jf. også s. 746.

Ske, nævnt som nyanskaffet 1903,[13] er enten identisk med eller en †pendant til den samtidige ske i Lomborg Kirke (s. 747).

Alterstager (fig. 40), o. 1500, ifølge indskrift skænket 1639 af kirkens værge, Jacob Grubbe til Ørs og Kabbel, og hans hustru, Ingeborg Kruse. De senmiddelalderlige malmstager er 41,5 cm høje; hver stage hviler på tre ben med tvedelte fødder og har højt fodled med profilering, cylinderformet skaft, midtdelt af ring med spidsovalt tværsnit, samt lav skål med giverindskrift i fordybede versaler, de enkelte ord er adskilt

med firdelt roset: »Iacob Grubbe Ingeborig Krvsse er disse Stager for eret (for erert) aff os till Rom Kirche«. Efter givernavnene er parrets alliancevåben, flankeret af årstallet 16-39.

†*Alterstager.* 1627-28 erhvervedes to stager af træ.[65] *† Lyseslukker,* af blik, nævnt 1862.[13] *Syvstage,* ifølge indskrift skænket 1934 af lærer (I. H.) Mosegaard og hustru, af messing, 38 cm høj, på ottekantet fod i tre afsæt. På nedre fodleds overside giverindskrift med fordybet fraktur: »I Taknemlighed/ skænket til/ Rom Kirke/ Anno 1934 af/ Lærer Mosegaard/ og Hustru.«

Messehagler. 1) 0.1900, skjoldformet, rødt fløjl, kantet med guldgaloner og med rygdekoration i form af et latinsk kors, ligeledes af guldgaloner. 2) Nyere, af grønt brokade med indvævet korsmønster, gyldent silkefor, påsatte guldgaloner, formet som gaffelkors på ryg og forside, på ryg desuden broderet Kristusmonogram i cirkelramme.

†*Messehagler.* 1584 indkøbtes en messehagel, der opbevaredes i en aflåst kiste (s.d.), nævnt 1617. 1630 underforedes haglen med blåt lærred.[6] 1631 forærede Knud Gregersen og Anne Gregorisdatter en messehagel sammen med en kalk og disk. Alt (eller muligvis kun altersølvet) blev dog stjålet kort efter.[6] Til minde om sin afdøde hustru, Ingeborg Kruse, skænkede Jacob Grubbe 1648 en kostbar messehagel af sort silke (silkefløjl), smykket med sølvsnore og et broderet krucifiks i hvidt og sort.[6] Jf. også †alterklæde (s. 791) og den tilsvarende gave i Nørlem Kirke (s. 611, 616). 1766 nævnes en messehagel af rødt plys, skænket og vedligeholdt af kirkeejeren (navnet ikke anført) sammen med en tilhørende skjorte, et alterklæde og en pengetavle (s.d.).[5]

Fig. 41. Knæleskammel, 1761, skænket af Laurids Willadsen, forpagter til Ørs (s. 796). Foto Arnold Mikkelsen 2007. - *Knieschemel, 1761, von Laurids Willadsen, Pächter zu Ørs, geschenkt.*

Fig. 42. Fontelåg, o. 1850 (s. 797). Foto Arnold Mikkelsen 2007. — *Taufdeckel, um 1850.*

Alterskranke (jf. fig. 28), 1886,[13] af halvcirkulær plan, svarende til Lemvig Kirkes (s. 369) med spinkle balustre og poleret håndliste; muret knæfald. Skranken er stafferet lysegrå og knæfaldet beklædt med gråt betræk. †*Alterskranke. O.* 1758 ('for 7 á 8 år siden' (1766)) skænkede Laurids Willadsen og hustru 'et lidet sprinkelværk' midt for alteret, 'hvor to kommunikanter kan sidde og ikke flere', formentlig denne.[5] Skranken var som knæleskamlen (jf. skammel nr. 1) stafferet med himmelblå og rød maling. Muligvis identisk med det 1862 nævnte knæfald med læderovertræk og tilhørende stakitværk af træ, nu brunmalet.[13]

Knæleskamler. 1) (Fig. 41), 1761, af fyr, med udsavet svejfet sarg og ben. Stafferet i himmelblåt, med konturer optrukket med hvidt samt firpasmønster i rødt. På sargen er med hvidt og rødt anført årstal samt initialer i kursiverede versaler: »L W S F T (de sidste to bogstaver sammenskrevet) Ø«, antagelig for Laurs (Laurids) Willadsen. forpagter til Ørs, kirkens daværende velgører (jf. ovf.).[5] Nyere betræk af rødt plys,

1910,[13] i stedet for oprindelig skindbeklædning. På orgelpulpituret. 2) Nyere, beklædt med rødt fløjl som alterbordet.

Døbefont (fig. 43), romansk, af rødlig (kumme) og lysegrå (fod) granit. 93 cm høj, tilhørende den vestjyske type (Mackeprang, *Døbefonte* 174). Foden udgøres af et omvendt terningkapitæl med hjørnesporer, mens den halvkugleformede kumme, 79 cm i tværmål, med kraftigt skaftled og vulst har krans af tilspidsede bægerblade og opadvendte rundbuede felter på undersiden; ved mundingsranden en attisk profil. Intet afløbshul. Fodens ene hjørne, mod nordøst, er afslået, antagelig i nyere tid, ligesom en flise af kummens vulst er repareret med cement. Som i Lomborg (s. 748) har fonten nyere metalindsats med blade, takker og gitterværk, alt brunstafferet. Ved korbuens nordside.

Fontelåg (fig. 42), o. 1850, af fyr. Låget, der er samlet af fire brædder, har i midten drejet baluster, hvortil er fæstnet seks udsavede volutter omkring et tilsvarende antal topstykker. Egetræsmalet med sorte konturer over ældre blåstaffering. Et †låg leveredes 1586.[66] Tømrerudgifter til reparationer

Fig. 43. Døbefont, romansk, af granit (s. 797). Foto Arnold Mikkelsen 2007. — *Romanische Granittaufe.*

Fig. 44. Dåbskande, 1862 (s. 797). Foto Arnold Mikkelsen 2007.— *Taufkanne aus Zinn, 1862.*

på fonten 1600 refererer antagelig hertil eller til et *†fontepodium* af træ.[6] Låget omtales endnu 1766 som lavt og umalet.[5]

Dåbsfad, o. 1850 (jf. parallel i Lomborg, s. 748), af kobber med messingovertræk, 39 cm i tværmål. Det enkle og helt glatte fad er uden indskrifter.

Dåbskande (fig. 44), anskaffet 1862,[13] af tin, 25 cm høj, med svajet hank og låg, men uden påskrifter, jf. eksempel i Tørring Kirke (s. 687). Kanden forsynedes 1910 med (en ny) fod.[13]

Prædikestol (fig. 45-46), 1609, tilskrevet Kristen Spend i Lemvig. Stolen, der er af karnaptype, har seks fag, af hvilke de tre udgør selve kurven, mens de øvrige flankerer denne med et vinkelstillet dobbeltfag nærmest korbuen og et enkelt smalfag ved sydvæggen. Fagene flankeres dels af joniske dobbeltsøjler på de fremspringende hjørner, dels af enkeltsøjler ved vægfagene samt ved overgangen mellem sidepartierne og kurven. De enkelte søjler har karvskåret roset på øvre skaftled og midtring på selve søjleskaftet. Arkadefagene har kannelerede pilastre og bueslag med tandsnit og æggestav, i sviklerne for-

Fig. 45. Prædikestol, 1609, tilskrevet Kristen Spend (s. 797). Foto Arnold Mikkelsen 2007.— *Kanzel, 1609, Kristen Spend zugeschriehen.*

enklet bladornament. Postamentfelterne flankeres af fyldingsfremspring, gentaget i kronfrisen, her som indramning af felter med beslagværksornamentik. Under kurvens midtfag er bevaret et enkelt, volutdannet hængestykke, mens der under postamentfremspringene i lighed med mesterens øvrige stole (jf. nedenfor) har været kerubhoveder; heraf er bevaret et enkelt *hoved, indleveret 1914 til Nationalmuseet (inv.nr. D9696). Underbaldakin, formet som en tilspidset, omvendt kube, der er skråt placeret på den sekundære bærestolpe. Opgangsrækværket, som i koret hegner de murede trin og åbningen gennem den gennembrudte niche i triumfvæggens sydside, har flade, udsavede balustre og kugle på mægleren.

Stafferingen af de arkitektoniske led er præget af Einar V. Jensens restaurering 1936, med en overvejende lys farveskala, svarende til skriftestolens, med dominans af turkis og rosa, begge i to nuancer, rødbrun, okker, gullighvid samt sort og rød, foruden forgyldning. Underbaldakinen er lys olivengrøn, idet dog rester af en ældre renæssancestaffering i form af maureskeornamenter er iagttaget her.[67] Opgangen er mørkegrå med sortfarvet kugle.

Arkadefelterne har fra nord mod syd brystbilleder af apostelfyrsten Skt. Peter med nøgler og de fire evangelister (Mattæus med engel, Lukas med okse, Johannes med skrivefjer og blækhus, men uden ørn, samt Markus med løve). Nærmest sydvæggen ses en person,

antagelig Kristus, med brunligt, halvlangt hår og skæg; med en appellerende gestus henviser han mod en hvidlig blok, måske offerblok eller alter. I fodfrisen frakturindskrifter med rødt på sort grund: »Vorder Ordets/ Giørere, og ei/ dets Hørere/ alene, thi ellers/ bedrage I/ Eder selv.« De enkelte fysiognomier er naivistisk gengivet med stereotype ansigter, små øjne med sorte pupilprikker og begrænset forståelse for draperigengivelse og proportioner. I lighed med selve stolens staffering kunne malerierne hidrøre fra 1700-tallets anden halvdel.[68] På kurvens bagside nyere lysegrøn staffering; på faget nærmest opgangen er anført her med sort skriveskrift: »Aar 1936 istandsattes/ Prædik-/ Stolen og Præstestolen under/ Nationalmuseet ved Einar V Jensen.«

1609 betaltes snedkeren 10 dlr. for udførelsen af prædikestolen og den tilhørende himmel samt for kost i syv uger i forbindelse med arbejdet. Mesterens navn er ikke anført, men prædikestolen er med sin opbygning og en række enkeltheder (anvendelsen af beslagsværksornamentik samt detaljer som kurvens spinkle joniske søjler med karvskåret stjerne og arkadernes svikkelornament samt tandsnit og æggestav) nært beslægtet med samtidige arbejder i området, udført af eller tilskrevet snedker Kristen Spend i Lemvig (jf. i Skodborg Hrd.: altertavle, 1610, og prædikestol, o. 1625 i Nørre Nissum, s. 654, 658; prædikestol, 1605 iTørring,s. 688; epitafium, o. 1625 i Heldum, s. 718 og prædikestol samt (†)herskabspulpitur, 1600-tallets første årtier, i Bøvling, s. 839, 843).[69] Jf. også de ovennævnte*panelfragmenter, antagelig hidrørende fra alterbordet eller †pulpitur (s. 790).

I forbindelse med opsætningen blev muren i triumfvæggens sydside, formentlig en †sidealterniche (jf. s. 776), gennembrudt til opgangen. Det følgende år udførtes stafferingen af en maler 'selvanden' (dvs. med en medhjælper) fra Holstebro, jf. også Morten Maler'selvanden', der 1597 stafferede altertavlen i Lomborg (s. 744).[6] Istandsættelser i de følgende to århundreder er ikke nærmere arkivalsk oplyst. 1792 omtales, at en reparation af prædikestolen var under afhjælpning.[45] Muligvis kunne den nuværende

Fig. 46. Detalje af prædikestol, 1609, med maleri, muligvis forestillende Kristus (s. 798). Foto Arnold Mikkelsen 2007. — *Detail der Kanzel, 1609, mit Gemälde, möglicherweise Christus darstellend.*

staffering stamme fra dette tidspunkt. Fra 1862 omtaler *Synsprotokollen* jævnligt fornyelser af stolens røde fløjlsbeklædning. 1879 foreslog J. B. Løffler dog den 'mådelige og smagløst overmalede' stol ombyttet med en ny. Efter en forundersøgelse 1934 ved Peter Kr. Andersen gennemførte Einar V. Jensen 1936 som anført en snedker- og malermæssig istandsættelse af stolen, der sænkedes 19 cm og fæstnedes med jernbjælker, mens underbaldakinens pille og opgangens stolpe fornyedes og mindre arkitektoniske detaljer suppleredes.[70]

†*Prædikestolshimmel,* udført og stafferet 1609-10.[71]

†*Prædikestol.* 1585-86 afregnedes for træ til prædikestolens himmel og trappe, der åbenbart har haft en anden placering end den nuværende, måske som en lektorieprædikestol foran korbuen.[6]

Stolestader (jf. fig. 19, 47), 1936, som anført på de to øverste stolegavle. Gavlene har opstan-

Fig. 47-48. 47. Stolegavl, 1936 (s. 799). 48. Pengeblok, 1600-tallet (s. 803). Foto Arnold Mikkelsen 2007. — *47. Gestühlswange, 1936. 48. Opferstock, 17.Jahrhundert.*

dere i renæssancestil med forskelligartede kartoucher, blad- og blomsterornamenter samt Jesumonogrammer. De to øverste stole har yderligere maskehoveder under reliefskårne indskrifter: »ANNO« (nord) og »1936« (syd). Lysegrå staffering med turkis i to nuancer, okker, rødbrun, hvidlig og forgyldning.

†*Stolestader*.To stole er nævnt 1585 i forbindelse med en istandsættelse.[6] 1862 omfattede stoleværket i alt 14 stader på hver side uden døre, med fyldingsryglæn og en ijæl i hver som fodskammel. 1863 anskaffedes lave fodskamler til mandsstolene. 1880 blev den vestre del af kirken forsynet med stole 'efter samme mønster som i Lomborg Kirke' (jf. s. 753), og samtlige stole egetræsmaledes. 1881 gennemførtes en fornyelse af stolene øst for den tilmurede norddør. Stolene havde gavle med cirkelformet øvre afslutning (jf. fig. 50).[13]

Løse stole, nyere, af eg med fletsæder. I alt 12 i to forskellige størrelser. I koret.

Bænke, nyere. Fire gråmalede bænke er placeret i koret (tre) og i tårnrummet (én). Den sidstnævnte kan være identisk med én af de to faste bænke med rygpaneler, der anskaffedes 1878 til opstilling langs sidevæggene. Bænkene omtaltes dog allerede som angrebet af svamp 1886.[13] †*Skamler.* Skamler er løbende omtalt i kirkens ældste rgsk., bl.a. 1594 samt 1625, 1630 og 1637 ('på søndre side i altergulvet og inden (for) den nordre kirkedør').[6] 1862 fandtes to blåmalede skamler til skolebørnenes pladser under korsangen.[13]

Skriftestol (fig. 49), o. 1775, formet som en lukket stol ved korets nordvesthjørne, 133×120 cm, 191 cm høj på sekundært fodstykke. Mod koret omfatter stolen to vinkelstillede panelvægge med indgangsparti. De er dekoreret med høj rektangulære og ovale fyldinger samt forsynet med en gittersmykket dør, og mod alteret med åbning, hvori er ophængt gardin af rustrødt stof. Topstykker i form af svejfede opstandere med sidevolutter, mod koret med riffelmønstrede paneler. Indvendig i stolen et fast sæde. Stolen er stafferet i lys blågrøn med flammet marmorering i rosa, grå og hvid af fyldingsfelter, der mod alteret er illusionistisk malet i relief. Topstykkerne har tilsvarende illusionistisk malede muslingornamenter. 1862 er omtalt blåmalede stole til præsten og degnen, den sidstnævnte stol flyttedes d.å. væk fra alteret, mens præstestolen, identisk med den bevarede, anbragtes bag alteret i det nyindrettede sakristi.[72] †*Skriftestol.* 1601 afregnedes for en skriftestol.[6]

Fig. 49. Skriftestol, o. 1775 (s. 800). Foto Arnold Mikkelsen 2007.- *Beichtstuhl, um 1750.*

Fig. 50. Indre, set mod øst. Foto V Nordmann og L. Poulsen før 1918.-*Kircheninneres, gegen Osten.*

Præstestol, nyere, af eg; armstol med flettet sæde, svarende til de løse stole i koret. Bag alter med tilhørende egetræsmalet bord.

(†)*Præstestol,* o. 1900. Armstol af lakeret fyr, med drejede forben og rødt plysbetræk. På loftet.

†*Degnestol.* Omtalt 1880 i forbindelse med dens kassation. I stedet for placeredes degnen eller kirkesangeren i den øverste stol, vel i sydsidens mandsrække.[13]

†*Kiste.* 1617 nævnes en aflåst kiste til opbevaring af messeklæderne. Denne eller en anden, nævnt som 'kirkens kiste' istandsattes 1630 (eller snarere 1631, jf. †altersølv) efter et indbrud.[6]

Skab til opbevaring af messeklæder og altersølv, opsat 1961 bag altertavlen.[73] Et *†geværskab* til brug for landmilitsen i lighed med Nørre Nissum Kirke (s. 660) er omtalt 1703-04.[74]

Dørfløje. 1) 1879. Dobbeltfløjede med 2×7 kvadratiske fyldinger, håndgreb af messing. Grå-malet i to nuancer. Mellem skib og tårnrum. 2) 1924-28, rundbuet med kraftige beslag i smedejern med middelalderornamenter; udvendig flammering, fastholdt af nagler og dørring på korsformet beslag. Døren, der er placeret i vestindgangen, står udvendig i træets farve, indvendig brunmalet med sorte beslag. *† Dørfløje.* 1) (Fig. 51), o. 1600(?). Med profillister inddelt i kvadratiske felter, fastholdt med rosetformede hjørnenagler. I syddøren ind til dennes tilmuring 1916. 2) 1879. Dobbelt fløjdør med fyldinger og rundbuet ovenlys. I vestindgangen.

†*Pulpitur.* Om et formodet middelalderligt herskabspulpitur, opført i skibets vestende, måske som en tømret konstruktion, jf. s. 780. Som fastslået 1862 havde kirken ikke på dette tidspunkt noget pulpitur, ligesom der heller intet fremgår herom af beskrivelsen fra 1766.[75]

Orgel (jf. fig. 19), 1987, med 11 stemmer og

Fig. 51. Skibets sydportal (s. 774) med †dørfløj (s. 801). Foto V. Nordmann 1916. — *Das Südportal des Schiffes mit †Tütflügel.*

én transmission, to manualer og pedal, bygget af P. Bruhn & Søn, Årslev. Disposition: Manual I: Principal 8', Kobbelfløjte 8', Oktav 4', Gemshorn 2', Mixtur III. Manual II: Rørfløjte 8', Dækfløjte 4', Principal 2', Sesquialtera II, Regal 8',tremulant. Pedal: Subbas 16', Regal 8' (transmission). Kopler: II—I, I-P, II-P. Facaden er tegnet af orgelbyggeriet. Bemalingen er afstemt efter inventarets øvrige farver, dvs. med gråt i to nuancer og rosa. På pulpitur i kirkens vestende, med spillebord i orgelhusets sydgavl. † *Orgel* med seks stemmer, ét manual og anhangspedal, bygget o. 1935 af I. Starup & Søn, København. Disposition: Manual: Quintatön 16', Principal 8', Gedakt 8', Spidsfløjte 4', Rauschquint II, Cymbel III; svelle, oktavkoppel. Anhangspedal. Pneumatisk aktion, bælgventilvindlade. Facaden havde attrappiber af sølvbronzeret zink. På pulpitur i kirkens vestende, med spillebord i orgelhusets sydgavl.

Salmenummertavler (jf. fig. 33). 1—3) 1936. Enkle tavler til skydebrikker, opsat henholdsvis på triumfvæggens nordside og på nord- og sydmuren i de tilmurede døråbninger. Kasse til løse brikker, placeret ved prædikestolen. 4) 2002 anskaffedes tavle til dåbs- og nadversalmer.[13]

†*Salmenummertavler.* 1862 opregnes i alt syv tavler, hvoraf på ældre fotografier (jf. fig. 50) antagelig ses de tre, alle med halvrund øvre afslutning, sortmalede og beregnet til påskrift med kridt.[13]

Lysekroner (jf. fig. 19, 33). 1) 1862, i barokstil, med 2×8 arme og kronende ørn. Ifølge indskrift med fordybede versaler på hængekugle: »Skjenket til Rom Kirke den 1 .januar 1862 af sognefoged gaardeier Christen Christensen Sodborg og hustru Stine Iensen Sodborg.« I skibets østende. 2) 1936, i barokstil, seksarmet. Ifølge indskrift med fordybede versaler på hængekugle: »Skænket til Rom Kirke 1936 af Arvingerne efter David Møltrup Ovesen Sodborg«. I koret. 3) 1936, i barokstil, 2×6 arme, med engel som topfigur. Ifølge indskrift på hængekugle med fordybede versaler: »Skænket til Rom Kirke 1936 af arvingerne efter David Møltrop Ovesen Sodborg«. I skibets vestende.

Lampetter (jf. fig. 19), 1961.[76] Ni, såkaldte 'klaselampetter', hver med to lys, fra firmaet Fog & Mørup er ophængt henholdsvis på skibets nord- og sydvægge samt på korets sydvæg.[77]

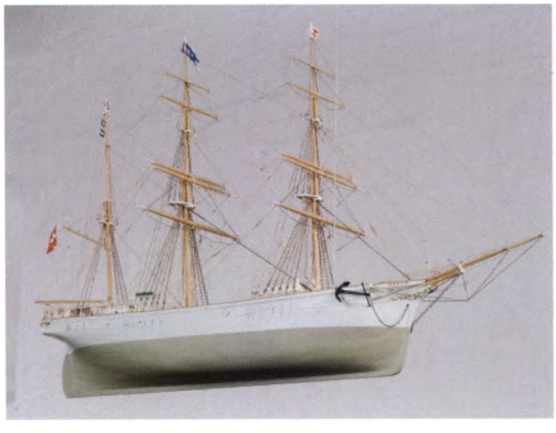

Fig. 52. Kirkeskibet »Embla« af Fanø (s. 803). Foto Arnold Mikkelsen 2007. - *Das Kirchenschiff "Embla" aus Fanø.*

Fig. 53. Klokke, 1200-tallets anden halvdel (s. 803). Foto Arnold Mikkelsen 2007. - *Glocke, zweite Hälfte des 13. Jahrhunderts.*

Hatteknage, gråmalet, ophængt på tårnrummets sydvæg, antagelig identisk med den ene af de to, der er omtalt 1862.[13] †*Hatteknage,* jf. ovf.

Kirkeskib (fig. 52), nyere, »Embla« af Fanø. Tremastet bark, hvis forbillede var bygget 1885 i Nordby; gråfarvet under og hvidmalet over vandlinjen. Ophængt i skibets midte.

Pengeblok (fig. 48), 1600-tallet, af eg, formet som firkantet stok, 86,5 cm høj, med påsømmede fodlister, foroven sammenholdt af to svære jernbånd, hvorimellem låseblik til to nøgler. Låget er fornyet og erstattet af en 'krave', inden for hvilken er aftageligt låg med pengeslids. På bagsiden to jernbånd til fæstnelse af †låg. Gråmalet i to nuancer. Ved vestvæggen, nord for indgang. 1862 omtaltes blokken som udstyret med to adskilte rum og placeret ved norddøren.[13]

†*Pengetavler.* Ældre tavle, skænket af en tidligere, unavngivne kirkeejer (jf. alterklæde, messehagel og -skjorte), erstattedes 1765 af sortmalet 'skuffetavle', prydet med det anførte årstal. Tavlen skænkedes nytårsdag af forpagter Laurids Willadsen, Ørs (jf. knæleskammel og †alterskranke).[5] Antagelig identisk med den endnu 1862 omtalte kirketavle.[13]

Begravelsestilbehør. En † *ligbåre* er omtalt 1630 og 1646.[6] *Jordpåkastelsesskovl,* nævnt 1862.[13]

Klokker. 1) (Fig. 53), 1200-tallets anden halvdel (Uldall, *Kirkeklokker* 14), tværmål 52 cm. Det slanke og indskriftsløse klokkelegeme smykkes af profilring foroven og forneden. Selve kronen mangler, og kun det polygonale fæste er bevaret. Seks huller, udboret i siderne herom, stammer antagelig fra sekundære ophæng. Klokken istandsattes 1611 og atter 1632, sidstnævnte år med jern og træ. 1640 fornyedes akslen, og i den anledning fragtedes hele klokken til Lemvig. 1646 ophængtes den på ny.[6] Klokken var 1766 placeret i et glamhul på tårnets nordside, men hang ifølge et syn 1809 skævt på grund af en fejl ved det bærende tømmer.[78] Nu i våbenhuset.
2) 1956, tværmål 91 cm. Øverst på legemet rankebort mellem dobbeltlinjer. På selve legemet to indskrifter med reliefversaler. Mod nord: »Støbt af John Taylor & Co/ Longborough/ England/ 1956«; mod syd: »Fra slægt til slægt opløft din røst/ kald støvets børn til evig trøst/ skænket af menigheden 1956.« Ophængt i nyere slyngebom i klokkestol af fyr.

GRAVMINDER

Gravsten. 1) (Fig. 54), romansk, af grålig spættet granit, øverste venstre hjørne afbrudt, stærkt eroderet, 164×61 cm. Smykket med et dobbelt hjulkors med korsudsmykningen i begge ender og en kort tværstav ved korsets midte, jf. beslægtede eksempler på denne ualmindelige type i Tørring og Bøvling kirker (s. 694, 848).[79] Ved begge langsider flade rundstave. Nu på kirkegården, nord for kirken.

På kirkegården omtaltes tidligere tre ældre gravsten, hvoraf de to var lagt over købmændene Christen Bodsgaard (†1714) og Chr. Hillerup (†1772).[80] I dag ses dog kun to sten, begge præget af (sen)barokkens stilformer og motivverden, men så forvitrede, at indskriften ikke længere kan læses. Af disse kan nr. 2 muligvis identificeres med den førstnævntes sten og nr. 3 med den sidstnævntes.

2) (Fig. 55), o. 1700 over ukendt (Chr. Bodsgaard, †1714(?)). Rødlig kalksten med flere brudlinjer, 213×156 cm. I midten højovalt skriftfelt med udvisket indskrift, over fodfelt, ligeledes oprindelig forsynet med indskrift. Feltet indrammes af snoet tovstav, der holdes af apostelfyrsterne Peter (tv.) og Paulus (th.), begge på volutkonsoller. Øverst Den opstandne Kristus med sejrsfanen i tværrektangulært felt med bladværk og bånd. I hjørnerne de fire evangelister i cirkelmedaljoner, øverst tv. og th. Mattæus og Markus, nederst tv. og th. Lukas og Johannes. På kirkegården, nord for kirken.

3) (Fig. 56), o. 1750, over ukendt (Chr. Hillerup, †1772(?)). Rødlig flammet kalksten med brudlinjer over nedre højre hjørne, 209×129 cm. Dobbelt skriftfelt indrammet af rundbuede arkader, suppleret med mindre kartoucheindrammede felter øverst og nederst. Alle indskrifter er dog utydelige. I hjørnerne firpasmedaljoner med dyderne, øverst tv. og th. Troen og Håbet, nederst tv. og th. Kærligheden og Retfærdigheden. På kirkegården, nord for kirken.

† *Gravsten,* i barokstil. Nævnt i *Trap* med karakteristikken 'forvitret' i lighed med de to ovennævnte.[81]

† *Gravtræ,* o. 1671, over sognepræst Jens Jensen Høst (†1671). Monumentet, der bar følgende femlinjede indskrift 'med udhugne bogstaver', vel reliefskårne versaler: »S/ H:I:I:S/ H/ Anno/ 1671« (Salig Hr. Iens Iensen Høst År 1671), var placeret bag alteret i den som sakristi og gravkapel indrettede apsis (s. 782).[5]

Kirkegårdsmonumenter. Kirkegården rummer to lapidarier, indrettet henholdsvis i sydvest- og nordvesthjørnet (jf. fig. 57). I det førstnævnte bemærkes ud over et antal grottesten fra 1800-tallets anden halvdel følgende:

1) O. 1799, over Christen Nielsen, *i Hjordgaard i Wemb, †1799 på Sodborg i sit 64. år, med hustruen, Maren Iensdatter, †1821 i sit 76. år. Liggesten af brunrød sandsten, 63×63 cm. Indskrift i fordybet kursiv, navne med versaler.

2) 0.1837, over Kjersten Christensen, *31. marts 1784 på Steenumgaard i Raasted, †31. dec. 1837 på Sodborg. Marmortavle i ramme af sandsten, 65×47 cm. Indskrift med fordybede versaler. 3) O. 1838, over Christian Frederik Christensen, *1813 på Sodborg, †2. febr. 1838 sammesteds. Liggesten af brunrød sandsten, 64×43 cm, indskrift i fordybede versaler. 4) O. 1843, over Christen Christensen, *23. jan. 1763 i Ronborg i Veirum, †11. maj 1843 på Sodborg. Liggesten

Fig. 54-56. Gravsten. 54. Nr. 1. Romansk gravsten (s. 803). 55. Nr. 2, o. 1700, over ukendt (Chr. Bodsgaard(?), s. 804). 56. Nr. 3, o. 1750, over ukendt (Chr. Hillerup(?), s. 804). Foto Arnold Mikkelsen 2007. - *Grabsteine. 54. Nr. 1. Romanischer Grabstein. 55.Nr.2, um 1700, für Unbekannten (Chr. Bodsgaard(?)).56. Nr.3, um 1750, für Unbekannten (Chr. Hillerup(?)).*

Fig. 57. Støbejernskors nr. 1-5, 1800-tallets anden halvdel, for medlemmer af familien Kvistgaard (s. 805). Foto Arnold Mikkelsen 2007. — *Gusseisernes Kreuz Nr. 1-5, zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts, für Mitglieder der Familie Kvistgaard.*

af brunrød sandsten, 65×47 cm, indskrift i fordybede versaler.

I lapidariet i kirkegårdens nordvestlige del er i alt seks *støbejernskors* (fig. 57), 1800-tallets anden halvdel, de fire heraf er sat for medlemmer af familien Kvistgaard. Ingen af eksemplerne er dog dog daterede. 1) Over Berthe Kirstine Kvistgaard, glat kors med trepasformede korsender, foroven smykket med laurbærkrans, forneden med løvomvundet korset kors på hjerte; på bagside sammenlagte hænder ('håndtryk').[82] 96 cm højt. Indskrift i relieffraktur. 2) Over Laust Kvistgaard, af form som nr. 1. 87 cm over jordsmon. 3) Over A. K.T. von Kvistgaard, tilspidset kløverbladskors, dekoreret med hjerter og liljer i relief på såvel forsom bagside.[83] 90 cm over jordsmon, indskrift i reliefversaler. 4) Over L. F. C. von Kvistgaard, kors af form som nr. 3, 93 cm over jordsmon. 5) Over ukendt. Kors på firsidet sokkel, monteret på en kampesten. Korset har trepasformede gennembrydninger og i korsenderne franske liljer. I midten oval plade, sandsynligvis til bemaling, 88,5 cm højt. 6) Som nr. 5, nu afbrækket og løst henlagt på kirkegården, 88,5 cm højt.

†*Kirkegårdsmonumenter mv. Gravtræ, o.* 1750,lagt over 14 børn, syv sønner og syv døtre, alle afkom af et endnu (1766) levende forældrepar fra sognet 'af bondestanden'. På det 'store' monument var alle børnene afbildede sammen med et emblem, der hentydede til 'vor dødelighed'.[13]

På kirkegården blev 1945 ff. begravet 127 flygtninge, der boede i en lejr, indrettet i barakkerne ved en tidligere tysk flyveplads på heden syd for byen.[84] En række af gravene var tidligere markeret med enkle †sten (jf. fig. 3).

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Ringkøbing Amt i almindelighed henvises til s. 54 f, vedr. litteratur og forkortelser til s. 56 f. Endvidere er benyttet:

Ved embedet. *Synsprot.* 1862 ff.

LAVib. *Landsbykirkernes rgsk.* 1584-1653 (C-KRB-347-48). *Ribe bispeark.* Skodborg Hrd. Ureg. korrespondance 1780-1814 (C4.70). *Viborg Landstings skøde-ogpanteprot.* 1799-1804 (24.juni 1801) (B24-315).

NM. *Håndskrifter.* E Uldall, *Om de danske landsbykirker* II, 1879 (med tilføjelser 1886, 1899), 136-38 (*Uldall 1879 ff.). Indberetninger.* J. Kornerup 1865 (bygning og inventar); J. B. Løffler 1879 (bygning og inventar); Johannes Malling 1916 (altertavle); Peter Kr. Andersen 1934 (inventar); Einar V. Jensen 1937 (prædikestol, præstetavle, stolestader); Thomas Bertelsen, Birgitte Bøggild Johannsen, Hugo Johannsen og Heidi Maria Møller Nielsen 2007 (bygning, kalkmalerier, inventar og gravminder).

Tegninger. NM. Plan, facade og sydportal ved J. Kornerup 1865; Eksteriør, plan, snit, sydportal og restaureringsforslag ved J. B. Løffler 1879; Eksteriør, plan, snit, detaljer og font ved V Koch 1890; Skitse af altertavle ved J. Malling 1916; Plan, snit og facader (tryk) før og efter restaurering ved S. Vig-Nielsen 1924/27; Plan, snit, nordvindue og alterbord (tryk) ved Poul Hansen og Ib Lydholm 1960/61; Orgelfacade og pulpitur ved P. Bruhn & Søn 1985; Situationsplan (tryk) ved Poulsen og Therkildsen 2002; Udaterede tegninger af koret ved Uldall(?).

Litteratur. Martin Møller Madsen, To gamle Landsbykirker i Vestjylland, Lemvig 1962 (*Møller Madsen 1962);* Orla Hylleberg Eriksen, Dendro kronologisk undersøgelse af tømmer fra Rom Kirke, Bdngkøbing Amt, NNU-rapport nr. 1, Nationalmuseet 2008 *(Hylleberg Eriksen 2008).*

Historisk indledning ved Mogens Kragsig Jensen og Birgitte Bøggild Johannsen, bygningsbeskrivelse og kalkmalerier ved Thomas Bertelsen og Hugo Johannsen, inventar og gravminder ved Birgitte Bøggild Johannsen, heraf dog altertavle ved Hugo Johannsen og orgel ved Ole Olesen. Redaktionssekretær Heidi Lykke Petersen, oversættelse til tysk ved Miijam Gebauer. Redaktionen afsluttet 2008.

[1] *Oldemoder* 112.
[2] *Da Atlas V,* 824.
[3] *PræsteindbWorm 74.*
[4] Jf. herom generelt O. Nielsen, »Herredskirker i Danmark«, *KirkehistSaml* II, 3,1864-66, 829-38.
[5] LAVib. *Ribe bispeark.* Præsteindb. til biskop J. Bloch 1766-69 (C 4-774).
[6] LAVib. *Landsbykirkernes rgsk.* 1584-1653 (C-KRB-347-48).
[7] *Kronens Skøder* III, 343.
[8] LAVib. *Viborg Landstings skøde- og panteprot.* 1799-1804 (24. juni 1801) (B 24-315).
[9] LAVib. *Ribe bispeark.* 1794, 1798-1809. Indb. om beneficeret gods og kirkeejere (C 4-697)
[10] *KancBrevb* 24. april 1642.
[11] NM. *Fundprot.* 2731/1961.
[12] August E Schmidt, »Sagn og Tro knyttet til Sten«, *HaÅrb* 1929,149.
[13] Ved embedet. *Synsprot.* 1862 ff.
[14] Højen har aldrig været undersøgt, og dens alder er ukendt (fredningsnr. 180714SB19). Jf. i øvrigt Olaf Olsen, *Hørg, hov og kirke,* Kbh. 1966, 272.
[15] Jf. kirkegårdsportaler i Sdr. Borris (Bølling Hrd.), som også prydes af savskifte, jf. Storck, *Granitkirker,* planche 8. Endvidere †portaler i Bøvling Kirke (s. 816, fig. 3).
[16] If. regnskaberne afholdt kirkeværgerne bl.a. udgifter til en murermester, som var på kost i 14 dage, hvoraf de 10 medgik til at'lægge grundvold til porten'. Endvidere arbejdede to murermestre i 10 dage på at mure stætten, hvis tag tækkedes med tagsten. Endvidere specificeres materialeforbuget, som bl.a. omfattede kampesten, mur- og tagsten samt kalk. Seks vognlæs mursten hentedes til dels på Vösborg, og betalingen omfattede her bropenge over Skærum Bro, jf. rgsk. 1584-1653 (note 6).
[17] Således reparerede murermesteren 1648 østre og vestre stætte samt porten og den nordre stætte ved porten, jf. rgsk. (note 6).
[18] J. B. Løffler, *Udsigt over Danmarks Kirkebygninger fra den tidligere Middelalder,* Kbh. 1883; Storck, *Granitkirker;* Beckett, *DaKunst,* I; M. Mackeprang, *Jydske Granitportaler,* Kbh. 1948 (2. udg. med forord v. Jens Vellev, Højbjerg 2007).
[19] Murtykkelsen i apsidens søndre del er ca. 70 cm, mens den i den nordre er ca. 1 m.
[20] Overkanten af korsoklen er mod syd placeret ca. 9 cm under overkanten af skibets skråkant og mod nord ca. 56 cm under.
[21] *DKTisted* 1058.
[22] Fraværet af gennemgående skifter ses tydeligst i korets indvendige østhjørner.
[23] Beckett, *DaKunst* 1,111.
[24] *Mackeprang* (note 18), 220 ff., spec. 231.
[25] Storck, *Granitkirker* 64-67, C. M. Smidt foto 1905 i Nationalmuseet.
[26] Jellingestenen fremhæves af Beckett *(DaKunst* 1,111) som et sidestykke til tympanonets modstilling af frelse (Kristus) og synd (slangen).
[27] *Mackeprang* (note 18), 147.
[28] Jf. indberetning 1865. Tolkningen er antagelig udgangspunkt for optagelsen i Hinrichsen, *Grabsteine* III, 777 (nr. 1583).
[29] Den karakteristiske hovedbeklædning genfindes på en af den skånske Trydefonts parvis sammenstillede

hjørnefigurer, identificeret som David og Salomon. Hovedklædningen kendes endvidere fra kongestatuer fra Saint-Denis ved Paris, jf. Torkel Eriksson, »Trydefunten och Regnum«, *Ale. Historisk tidskrift för Skåne,* nr. 1,1969,14 ff.

30 *Mackeprang* (note 18), 321-24. Jens Vellev, »Ansigter på kvadre — og lidt om skaktavlkvadre«, *Romanske stenarbejder* 5,2003.

31 Billedkvadre, som bryder skiftegangen, er mindre almindelige, men ikke ukendte, jf. *Mackeprang* (note 18) 303.

32 Hans Stiesdal, »Tidlige sjællandske og lolland-falsterske vesttårne«, *Kirkens bygning og brug,* Kbh. 1983, 16.

33 På LøfHers plan 1879 (fig. 28) angives blændingen af skibets sydøstlige vindue, som endnu er synlig på et foto ved Poul Nørlund 1916 (NM) og umiddelbart inden indsætningen af de nuværende vinduer (jf. fig. 27).

34 Jf. *Mackeprang* (note 18) 298.

35 Da gulvet i kor og apsis er placeret højere end det omgivende terræn, kan det ikke uden en udgravning fastslås, om der på den ældre †apsisbue er bevaret sokkel.

36 Løffler tolkede cirkelvinduerne som sekundære, idet han opfattede den ydre indfatnings monolitter som genanvendt materiale fra sekundært udvidede romanske vinduer i kor og skib, jf. indberetning 1879. Tolkningen gentages af Storck, *Granitkirker* 7. I øvrigt rekonstruerede Løffler, der ikke nævner den første †apside, den oprindelige kirke med kun ét apsisvindue, jf. *Danmarks Kirkebygninger* (note 18), fig. 55. Det nøjagtige sammenstød mellem apsisvinduernes monolitter er et tydeligt indicium for, at de udførtes til cirkulære vinduer. I øvrigt en teknik, som genfindes i mange granitkvaderkirkers cirkelvinduer, f.eks. Tørring (s. 673) eller apsiderne i Ølgod og Fåborg kirker *(DKRibe* 1521,1753).

37 *Synsprot.* 1862 ff. Det skal i øvrigt nævnes, at ovale apsisvinduer ikke er ukendte i romansk tid, jf. korets østvindue i Vester Nykirke *(DK Ribe* 1714).

38 Soklen på skibets vestgavl er højst udtaget over ca. 8,1 m, svarende til tårnets bredde.

39 *Stiesdal 1983* (note 32) 14-16.

40 Olaf Olsen, »Rumindretningen i romanske landsby kirker«, *KirkehistSaml,* 1968, 246-247. At der kan være sammenhæng mellem forhøjninger i skibets vestende og døre med meget østlig placering fremgår af Tystrup Kirke (Øster Flakkebjerg Hrd., Sorø A.), hvis skib delvist udgravedes 1988 *(DK Sorø* 962-963; indb. til Nationalmuseet ved Birgit Als Hansen 1988 (j.nr. 233/88)).

41 På murafsætningerne ligger to fyrretræsremme, der bærer betondækket.

42 Thomas Bertelsen, *Danmarks senmiddelalderlige kirketårne. Studier i dansk bygningskultur 1400-1550* I, Aarhus Universitet 2007, 160-163, 166-168, 257-259 (ph. d.-afhandling).

43 Bomhullerne er synlige som forsænkede felter i facaden.

44 Nærmere om denne betegnelse, se f.eks. *DK SJyll* 2716, note 3; endvidere adskillige kirker i Ribe Amt *(DK Ribe* 2394,2475).

45 LAVib. *Ribe bispeark.* Kirkesyn 1788-92 (C 4-190).

46 LAVib. *Ribe bispeark.* Kirkesyn 1803-04 (C 4-706).

47 Jf. indberetning 1879 i NM.

48 Således opregner Løffler i sin indberetning 1879 på sydsiden 22 ankre, i vest 14 og mod nord 6. Synet havde samme år vedtaget at indlægge en nord-sydgående ankerbjælke øverst ved vestgavlen, og 1895 besluttedes at anbringe to øst-vestgående ankerbjælker af svensk stål i tårnets sydside, jf. *Synsprot.* (note 13).

49 Restaureringen er ikke beskrevet i de gennemgåede arkivalier og fremgår således bedst af en sammenligning mellem to sæt opmålinger, hvoraf det ene er en registrering af tilstanden 1924, det andet fra 1928 med de gennemførte ændringer.

50 *Møller Madsen 1962.*

51 De arkæologiske iagttagelser, der blev foretaget af håndværkere under tilsyn af arkitekt Poul Hansen, Thisted, er kun dokumenteret i kortfattede notater og i omtaler i Holstebro Avis (22. aug. 1961), Amts-Bladet for Holstebro-Herning (21. aug. 1961, 22. aug. 1961), Ringkøbing Amts Dagblad (21. aug. 1961) og Morsø Folkeblad (25. aug. 1961). Materialet opbevares nu på Nationalmuseet (inv.nr. D650/1961-D722/1961, bakke 50) og udgøres primært af skår af jydepottegods (56 stk.). Hertil kommer tre fragmenter rudeglas, to grønne flaskeskår, et glaseret rødbrændt bugskår, et fragment af en bronzegryde, stilke fra kridtpiber, to fragmenter granitglimmergnejs (slibesten?), to blysprosser til fastgørelse af vinduesglas samt diverse metalfragmenter, hvoraf et enkelt er forgyldt og formentlig har siddet på en kiste. Dertil kommer seks mønter fra perioden o. 1600-1800 (jf. s. 768).

52 *Hylleberg Eriksen 2008.* Altertavlens støttestillads har bevaret splintved, mens boreprøverne fra apsidens og korets tagværk er udtaget af tømmer, som ifølge iagttagelser under prøveudtagningen kun mangler splintved. Den yngste årring i tagværkets ældste dele er dannet 1416 og i altertavlens flankerende stolper 1507.

52a 1785 meddeltes, at det bly, som for syv til otte år siden var oplagt, nu var ganske forfaldent og det derunder liggende tømmer og loft desuden forrådnet. Til en samme efterår planlagt reparation hentedes derfor fem til seks mil fra kirken tagsten, som skulle lægges på den såkaldte 'lavkirke eller alterkoret', jf. LAVib. *Ribe bispeark.* Skodborg Hrd. Ureg. korrespondance 1780-1814 (C4.70).

53 Storck, *Granitkirker,* planche 28; tolkningen er accepteret af Magnus-Petersen, *Kalkmalerier* 41.

[54] Rothe henviser i sin indberetning til den af ham selv fremdragne apsisfremstilling i Østofte på Lolland (ødelagt 1914), jf. *DK Maribo* 857.
[55] Nørlund-Lind, *Kalkmalerier* 299.
[56] Beckett, *DaKunst* II 173.
[57] Bordet er ikke det oprindelige som antaget af *Uldall 1879 ff.,* men en sekundær opbygning, hvilket kunne fastslås ved en istandsættelse 1961, jf. indb. af 7. sept. 1961 fra Poul Hansen, arkitektfirmaet Foged & Hansen, NM; *Møller Madsen 1962 9.* Hvornår omsætningen er sket, lader sig dog ikke nærmere fastslå. Som nævnt af J. B. Løffler 1879 i indberetning til NM, foresloges alterbordet rykket så langt tilbage, at dets forside kom til at ligge lige under apsidens bue. Dette synes dog ikke at være sket.
[58] Jf. indb. 1961 fra Poul Hansen. Bordet omtales ganske vist i *Synsprot.* 1862 som udført af brædder, men dette kan referere til den *nedenfor* nævnte panelbeklædning.
[59] NM. Indb. afj. B. Løffler 1879. *Nielsen 1894* 201.
[60] *Hylleberg Eriksen 2008.*
[61] I sin undersøgelsesberetning 1916 formoder Johannes Malling, at Kristi kors har været flankeret af mindre kors for de to røvere. Kun foden af Kristi kors var dog bevaret, og ved restaureringen er tanken om de flankerende kors opgivet.
[62] Topstykket henlå if. indberetning ved Einar V. Jensen 1937 på loftet og kaldes svarende til Lomborgtavlens topstykker. Det havde flygtigt udført blomsterværk i røde, grønne og hvide farver på blå grund.
[63] Jf. Erik Skov og Verner Thomsen, »Bernt Notkes altertavle i Århus domkirke. Nye undersøgelser«, *NMArb* 1981,107-31, spec. 125 ff.
[64] Om Knud Gregersen, jf. også *Ringkøbing Amts Dagblad* 25. sept. 1974.
[65] Stagerne kostede 1 mk., jf. LAVib. *Landsbykirkernes rgsk.* 1584-1630 (C-KRB-347). Jf. også fig. 37.
[66] LAVib. *Landsbykirkernes rgsk.* 1584-1630 (C-KRB-347); LAVib. *Ribe bispeark.* Præsteindb. til biskop J. Bloch 1766-69 (C 4-774).
[67] NM. Indb. ved Einar V. Jensen 1937.
[68] Jf. Kristusbillede, o. 1775, i Lemvig Kirke (s. 385).
[69] Maleren, der af Chr. Axel Jensen 1904 benævntes 'Vandfuldmesteren' ud fra hans talrige arbejder, ikke mindst i Vandfuld Hrd., er omtalt ved navn i kirkergsk.

Fig. 58. Mesterstempler for Peter Lund, Lemvig, omkring månedsmærke(?). Detalje af disk 1835 (s. 795). Foto Arnold Mikkelsen 2007. *Meisterstempel von Peter Lund, Lemvig, Monatszeichen(?) flankierend. Detail von Patene, 1835.*

fra Ferring, hvor han 1638 udførte prædikestolen, jf. LAVib. *Landsbykirkernes rgsk.* Ferring Kirkes rgsk. 1584-1652 (C-KRB-105), omtalt s. 667 note 51-52.
[70] NM. Indb. ved Peter Kr. Andersen 1934 og Einar V. Jensen 1937.
[71] Både snedker og maler var de samme som for selve prædikestolens vedkommende, jf. LAVib. *Landsbykirkernes rgsk.* 1584-1630 (C-KRJ3-347).
[72] *Synsprot.* (note 13).Jf. også indb. af Peter Kr. Andersen 1934.
[73] Skabet blev foreslået anskaffet allerede 1903, jf. *Synsprot.* (note 13).
[74] Jf. Alfred Kaae, »41 træheste og 5 pæle til militsens øvelsespladser«, *HaArb* 1966, 59.
[75] *Synsprot.* (note 13). LAVib. *Ribe bispeark.* Præsteindb. til biskop J. Bloch 1766-69 (C 4-774).
[76] *Møller Madsen 1962* 7.
[77] NM. *Top.Ant.Ark.* Brev af 28. okt. 1991 fra arkitekt Ib Lydholm, firmaet Arkitekterne,Thisted.
[78] LAVib. *Ribe bispeark.* Præsteindb. til biskop J. Bloch 1766-69 (C 4-774);Kirke- og præstegårdssyn 1807-10 (C4-708).
[79] Hinrichsen, *Grabsteine* III 778 (nr. 1583).
[80] Jf. *Trap* (3. udg.) V, 1, Kbh. 1914,486.
[81] Jf. *Trap* (5. udg.), IX, 1, Kbh. 1965,188.
[82] Faye, *Støbejernskors* nr. 260 (A).
[83] Faye, *Støbejernskors* nr. 183.
[84] Paul Nedergaard, *Dansk Præste- og Sognehistorie 1849-1949 (1962).* VI. *Viborg Stift,* Kbh. 1963, 684.

Fig. 59. Kirken set fra øst. Foto Hugo Johannsen 2007. — *Ostansicht der Kirche.*

DIE KIRCHE VON ROM

Geschichte. Wie erstmals 1638 bezeugt, nahm Rom Kirke eine Sonderstellung in der Gegend als 'Hardeskirche' ein, d.h. als Depot flir das Archiv des Hardesgerichts, ein Status, der vermutlich auf das Mittelalter zurückgeht und wohl ein Grund flir die bemerkenswerte Größe der Kirche im Verhältnis zum Umfang der Gemeinde ist. Eine Verbindung zum örtlichen Hauptgutshof Ørs und dessen Besitzern geht aus den Rechnungsbüchern 1584-1653 hervor. Seit 1671 gehörte die Kirche zur Baronie Rysensteen, wo sie bis 1809 verblieb. Der Ubergang zur selbstständigen Stiftung fand am 1. April 1801 statt. Die Kirche wurde 1671 von Lomborg annektiert, und die zwei Gemeinden gehören immer noch unter ein Pastorat.

Gebäude. Die Kirche ist die größte des Hardes und weist eine ungewöhnliche Baugeschichte auf, insofern als das romanische Gebäude im Wesentlichen im Westen begonnen und im Osten fertiggestellt wurde (Abb. 9). Am ältesten ist das Schiff, das möglicherweise in Verbindung mit einer verschwundenen †Holzkirche(?) gebaut wurde, die eine kurze Periode als Chor gedient haben kann, bevor der Steinchor entstand. Dieser wurde mit einer Apsis geplant, welche allerdings, noch bevor der Bauabschnitt überdacht war,

aufgegeben wurde. Erst nach der Fertigstellung des Chores wurde eine Apside realisiert, die so wie ein romanischer Westturm mit einem spätmittelalterlichen Oberteil im Verhältnis zur ursprünglichen Steinkirche sekundär ist.

Die romanische Kirche besteht in Front und Rückmauer aus Granitquadern auf einfachem und doppeltem Granitsockel (vgl. Abb. 10-12) und hat mehrere ursprüngliche Details bewahrt, obwohl die Fassaden viel umgesetzt sind. In Chor und Schiff sieht man rundbogige Fenster, während die krumme Außenmauer der Apside drei Zirkelfenster (Abb. 15a-c) hat; die Laibung des mittleren ist in ein Oval geändert. Die Nord- und Südtür des Schiffes (Abb. 13) sind verblendet. Die Gewände der südlichen Tür sind mit flachen Reliefs von Löwen geschmückt, während der Türsturz den gekreuzigten Christus zwischen zwei Bogenfeldern wiedergibt. Ursprünglich gab es vermutlich auch einen Westeingang, von dem die zwei Ecksockelsteine im Turm herstammen.

Das Unterteil des Westturmes ist ohne charakteristische Details, doch vermutlich romanischer Herkunft. Beim Bau wurde der Westgiebel des Schiffes ersetzt und vermutlich mit einer Holzempore wiedererbaut, wovon drei eingemauerte Granitkonsolen (vgl. Abb. 17) in der Rückmauer herstammen können. Die Empore kann als vornehmer Platz für den Kirchbesitzer gedient haben, ähnlich wie die Herrschaftsstühle in romanischenTürmen.

Das Oberteil des Turmes besteht vor allem aus rotem Ziegel in Backsteinformat und ist vermutlich spätmittelalterlich. Ob es ein älteres Oberteil ersetzt hat, ist ungewiss. Im Zwischenstockwerk gibt eine Tür (Abb. 25-26) Zugang zum Dachboden des Schiffes, von wo ursprünglich der Aufgang zum oberen Glockenstockwerk war. Heute ist dieser auf eine Treppe in den Turmraum verlegt. Das Glockenstockwerk hat jeweils ein rundbogiges Schalloch gegen Süden, Osten und Westen sowie zwei gegen Norden, die alle in der Fassade umgesetzt sind. Charakteristisch für den Landesteil sind die gegen Norden und Süden ausgerichteten Giebel des Satteldaches, wobei der südliche zusammen mit den Verblendungsdekorationen

Fig. 60. Altertavle, o. 1500 (s. 791 f). Foto Arnold Mikkelsen 2007. — *Altarbild, um 1500.*

1924 umgesetzt wurde. Die gerade Anzahl Hochverblendungen, welche beide Giebel schmückt, ist eine für die Gegend typische, vermutlich ursprüngliche Dekoration. Ein heute abgerissenes Waffenhaus wird 1600 erwähnt und kann auch spätmittelalterlich gewesen sein.

Sämtliche Gebäudeabschnitte besitzen neuere Dachstühle aus Kiefernholz, welche über Schiff, Chor und Apsis wiederverwendete Eichenhölzer enthalten, die dendrochronologisch auf das 15. Jahrhundert datiert wurden. Das Schiff ist bleigedeckt, während die übrigen Abschnitte Hohlpfannen tragen.

Die Rechnungsbücher erwähnen verschiedene Reparationen an der Kirche, wobei die letzte größere Restaurierung 1924 stattfand.

Inventar. Das älteste mittelalterliche Inventar der Kirche umfasst die romanische Taufe (Abb. 43) und die Glocke (Abb. 60). Aus dem Spätmittelalter rührt ein Altarbild mit drei Flügeln her (Abb. 35), dessen Rückwand dendrochronologisch auf

um 1520 datiert wurde sowie die Altarleuchter (Abb. 40), die der Kirche doch erst 1639 geschenkt wurden.

Anfang des 17. Jahrhunderts wurden eine Reihe wichtiger Neuerungen am Inventar durchgefuhrt, hierunter die Täfelung des Altartisches (1603, Abb. 34a-b) und eine Kanzel mit zugehörigem Himmel (1609-10, Abb. 45), alles vermutlich Arbeiten von Schreiner Kristen Spend aus Lemvig. Hierzu kamen private Schenkungen, jeweils vom Fro nvogt von Schloss Bøvling, Knud Gregersen und Gattin (Altarkelch und Hostienteller, 1632, Abb. 39 sowie †Messgewand) und von Jacob Grubbe zu Ørs und Kabbel (neben den älteren Altarleuchtern, 1639 †Altarkleid und Messgewand, 1648).

Aus der Zeit, als die Kirche zu Rysensteen gehörte, sind ein Beichtstuhl (um 1775, Abb. 49) und ein Altarschemel (1761, Abb. 41) bewahrt, letztgenannter und möglicherweise auch der Beichtstuhl waren ein Geschenk des damaligen Pächters auf Ørs, Laurids Willadsen, der außerdem eine †Altarschranke und ein †Sammelteller schenkte. Eine verschwundene Bemalung auf der Predella des Altarbildes mit den Initialen und Wappen der Kirchenbesitzer von 1703 (Gregers Daa og Jeanne Marie Rüsensteens) könnte auf eine durchgreifendere Instandsetzung zu diesem Zeitpunkt hindeuten.

Seit der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wurden das Zubehör des Altars (hierunter Abendmahlskanne, um 1850, Oblatendose, 1891 und eine Altarschranke, 1886) und die Gestühle (1878-81) erneuert, während 1862 ein Kronleuchter angebracht wurde. Die wichtigsten Neuerungen nach 1990 umfassen eine Orgel (Abb. 19, um 1935), Gestühle, Nummertafeln und Kronleuchter (Abb. 19, 33, 1936) sowie eine Glocke (1956). 1936 wurde das historische Inventar der Kirche von Einar V. Jensen restauriert.

Grabmäler. Der Friedhof weist eine geringe Anzahl älterer Grabsteine auf, vermutlich vom Interieur überführt, darunter einen romanischen Grabstein (Abb. 54) sowie zwei Barocksteine (um 1700 und 1750, Abb. 55-56), beide doch mit erodierten Namen und Jahreszahlen. Darüber hinaus gibt es einige Grabmonumente von um 1800-50 sowie insgesamt sechs gusseiserne Kreuze (Abb. 57).